

RAAP-NOTITIE 5649

Bestemmingsplan vesting Willemstad

Gemeente Moerdijk
een cultuurhistorische analyse en waardestelling met
adviezen

Archeologisch Adviesbureau

1050 voor Chr.

3750 voor Chr.

2200 voor Chr.

700 voor Chr.

150 na Chr.

320 na Chr.

250 na Chr.

1650 na Chr.

Colofon

Opdrachtgever: Gemeente Moerdijk

Titel: Bestemmingsplan vesting Willemstad, gemeente Moerdijk; een cultuurhistorische analyse en waardestelling met adviezen

Status: eindversie

Datum: 23 november 2016

Auteur: *ir. L.J. Keunen*

Projectcode: MOWS

Bestandsnaam: NO5649 _MOWS

Projectleider: ir. L.J. Keunen

Projectmedewerkers: ing. L.B. Stelwagen

Bewaarplaats documentatie: RAAP Oost-Nederland

Bevoegd gezag: Gemeente Moerdijk

ISSN: 0925-6369

RAAP

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2016

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Deel I

Analyse

Inhoudsopgave

Deel I	3
Analyse	3
Inhoudsopgave	4
1 Inleiding	6
1.1 Kader	6
1.2 Leeswijzer	7
2 Analyse	8
2.1 Opbouw van Willemstad	8
2.1.1 Inleiding	8
2.1.2 Het modeldorp Ruigenhil	8
2.1.3 Economisch succesvol Ruigenhil	8
2.1.4 De vesting Willemstad	9
2.1.5 Bescherming en toerisme	11
2.2 Typering	12
2.2.1 Zonering	12
2.2.2 Structuren en objecten	32
Deel II	37
Waardestelling en adviezen	37
3 Waardestelling	38
3.1 Criteria	38
3.1.1 Inleiding	38
3.1.2 Toelichting op de criteria	38
3.2 Resultaten van de waardering	39
3.2.1 Ten geleide	39
3.2.2 Zeer hoge waarde	39
3.2.3 Hoge waarde	39
3.2.4 Middelmattige waarde	40
3.2.5 Lage waarde	40
3.2.6 Zeer lage waarde	40
4 Adviezen	41
4.1 Wijze van borging	41
4.2 Uitwerking	41
Waarde Cultuurhistorie 1 – zeer hoge waarde	41

Waarde Cultuurhistorie 2 – hoge waarde	44
Waarde Cultuurhistorie 3 – middelmatige waarde.....	45
Waarde Cultuurhistorie 4 – lage en zeer lage waarde.....	46
Bijlage 1. Onderbouwing waardering	48

1 Inleiding

1.1 Kader

De gemeente Moerdijk heeft via Compositie5Stedenbouw aan RAAP verzocht een cultuurhistorische analyse en waardenstelling op te stellen. Dit onderzoek diende gebiedsgericht ingestoken te worden.

Voor de vesting Willemstad bestond reeds een overzicht van waardevolle bebouwing. Door de ontwikkelingen in omgang met het erfgoed is deze benadering echter ontoereikend, hoe waardevol het koesteren van individuele waardevolle objecten ook nog altijd is. Om een goede cultuurhistorische planologische bescherming te kunnen bewerkstelligen, maar zich tegelijk niet te verliezen in details, is een integrale, gebiedsgerichte cultuurhistorische analyse en waardenstelling opgesteld. Hierin wordt in de eerste plaats uitgegaan van gebiedskarakteristieken, waarbij structuren en objecten op kaart zijn gezet om het gebiedsverhaal te ondersteunen en concretiseren. Deze duiding van gebiedskarakteristieken is vervolgens bruikbaar om enerzijds specifieke waarden te beschermen, en anderzijds af te wegen of nieuwe ontwikkelingen binnen specifieke deelgebieden passend zijn. Daarbij kan gedacht worden aan rooilijnen, aantal bouwlagen en nokrichtingen, rijkdom of soberheid van de architectuur, bouwvolume, inpassing in groen, etc.

1.2 Leeswijzer

Deze notitie vormt de toelichting op de cultuurhistorische analysekaart (kaartbijlage 1) en waardenstelling (kaartbijlage 2). De analyse wordt uitgewerkt in hoofdstuk, de waardering in hoofdstuk 3 dat in een afzonderlijk deel is ondergebracht. In dat tweede deel bevinden zich ook de adviezen en bijlage 1, waarin de waardering van de afzonderlijke deelgebieden nader is onderbouwd.

Voor de leesbaarheid: als we spreken over ‘voorstraat’ en ‘achterstraat’, doelen we op het fenomeen met die aanduiding. Beginnen deze aanduidingen met een hoofdletter, dan bedoelen we specifiek de straat met die naam.

De nummers van de deelgebieden zoals die in dit rapport voorkomen, met name in hoofdstuk 4 en bijlage 1, verwijzen naar de deelgebiednummering op kaartbijlage 2.

2 Analyse

2.1 Opbouw van Willemstad

2.1.1 Inleiding

Om de typologie die in dit rapport centraal staat te begrijpen, is het noodzakelijk om kort de ontwikkelingsgeschiedenis van Willemstad toe te lichten. Deze ontwikkelingsgeschiedenis valt in een aantal fasen uiteen, die we ook als ‘ankerpunten’ voor de typologie en waardering zullen gebruiken:

- Ruigenhil als gepland dorp;
- Het economisch succes van Ruigenhil als overslag;
- De vesting Willemstad.

Doel daarbij is om de karakterisering en waardering beter in de historische ontwikkeling van Willemstad te kunnen plaatsen, en daarmee het inhoudelijk fundament van de studie te vergroten.

2.1.2 Het modeldorp Ruigenhil

Nog goed herkenbaar is de structuur van het dorp dat niet lang na zijn stichting (in 1565) werd omwald en de naam Willemstad kreeg: Ruigenhil. Ruigenhil was één nederzetting in een lange rij van dorpen met een voorstraat haaks op de dijk, waarbij de voorstraat volgens het flakkees dorpsstype uitliep op een kerkring met twee achterstraten aan weerszijden van de voorstraat. Ook voor Willemstad ging en gaat dit principe op, net als de overeenkomst dat bij de aansluiting van de voorstraat op de dijk een haven lag. Stedenhistoricus Rutte legt de oorzaak voor deze sterk overeenkomende nederzettingen in het zuidwestelijk zeeleigebied in de eerste plaats neer bij de initiatiefnemers van de inpolderingen waarin de dorpen liggen. De nieuwe nederzettingen, met meer dan alleen een agrarische functie, moesten aanzien en invloed van de initiatiefnemers vergroten en ook de inkomsten laten stijgen. Ruigenhil was een initiatief van de heren van Bergen op Zoom, die in de voetsporen van eerdere stichters van dergelijke dorpen traden. Jan IV van Glymes kan als de geestelijk vader van Ruigenhil beschouwd worden. Hij zorgde voor de bestuurlijke en juridische kaders, regelde de inkomsten voor zichzelf en de medebedijkers, gaf onder voorwaarden opdracht tot de bouw van het dorp, etc. Jan gaf de bouwpercelen in het dorp in erfpacht uit. Het was derhalve een belegging, een belangrijke inkomstenbron. De keuze voor dezelfde vorm van nederzettingen als de oude voorstraat-kerkringdorpen uit de 15e eeuw is mogelijk te verklaren uit het aanzien en het economisch succes van deze oude dorpen.

2.1.3 Economisch succesvol Ruigenhil

Ruigenhil volgde het succes van andere voorstraat-kerkringdorpen.¹ De huizen in de Voorstraat werden bewoond door de kooplieden, die profiteerden van de gunstige ligging van de nieuwe

¹ Rutte, R., 2010. Nieuw land – nieuwe samenleving – knappe nederzetting. Dorpen in vijftiende- en zestiende-eeuwse bedijkningen in de zuidwestelijke delta. Historisch-geografisch tijdschrift, 2010/3.

(agrarische) handelsnederzetting, tussen een bloeiende polder en een uitstekende transportroute over water. In het kielzog van de kooplieden kwamen waarschijnlijk ook de bestuurders en andere dienstverleners. Boerderijen waren er ook in het dorp.²

Het haventje functioneerde als overslagpunt van in Ruigenhil aangebrachte goederen. De stadsrechtverlening door prins Maurits op 12 augustus 1586 gaf ook een economische impuls aan het oude dorp, omdat nu bijvoorbeeld accijnzen op boer en wijn mochten geheven. In 1605 zouden nog een weekmarkt en een jaarmarkt worden toegestaan.³ De handels- of overslagfunctie mag dus niet alleen aan het ontwerp van het dorp met haven verbonden worden, maar ook aan de verheffing tot stad en de vestiging van een garnizoen. Dat laatste feit zorgde voor een stijging van het aantal neringdoenden.⁴

2.1.4 De vesting Willemstad

Kort na de belening van Willem van Oranje met het Markiezaat Bergen op Zoom gaf hij op 7 augustus 1583 de opdracht *de plaatse van den Ruygenhuil te doen sterken ende omwallen metter haest*. Het ontwerp hiervoor werd door de ingenieur Abraham Andriesz gemaakt. Een besluit van de Staten Generaal in 1584 leidde tot de hernoeming van Ruigenhil in Willemstad. In 1585/1586 werden de definitieve vestingwerken onder toezicht van Willems zoon Maurits aangelegd. Adriaan Anthoniszoon zou de afronding als ingenieur aansturen. De 7 bastions kregen de namen van de zeven provinciën, te weten Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen. In de wallen werden twee poorten aangebracht, een landpoort en een waterpoort, die namen zouden krijgen die verwezen naar de land- en waterligging. De vestinggracht werd 40 meter breed.⁵

2 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

3 Cox, J.C.M., 2005. Repertorium van de stadsrechten in Nederland 'Quod vulgariter statreghte nuncupatur'. Den Haag.

4 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

5 Dane, K., 1950. Willemstad; historisch overzicht van stad en polder. De Vries, Klundert.

Figuur 2. Stadsplattegrond van Willemstad, opgemaakt in opdracht van de rentmeester van prins Maurits, 1586. Vooral de uitgifte van bouwpercelen is hierop goed zichtbaar. Het Mauritshuis en de kerk stonden er nog niet; de getekende kerk berust niet op werkelijkheid (bron: Brabants Historisch Informatie Centrum, archief Collectie kaarten en tekeningen van het Rijksarchief in Noord-Brabant, inventarisnummer 280).

De vestingwerken werden herhaaldelijk verbeterd, zoals in 1702. Veel vaker waren er echter ontwikkelingsplannen die geen doorgang vonden, waarbij met name die uit het jaar 1704 in het oog springt.⁶ Bij de Vestingwet van 1874 kreeg Willemstad de rol van centrale vesting van de Stelling van het Hollandsch Diep en het Volkerak. Op 28 mei 1926 werd bij Koninklijk Besluit uiteindelijk de vesting opgeheven. Al snel werd vanuit de bevolking en de Bond Heemschut gepleit voor het behoud van wallen en grachten. De vesting werd in 1930 in erfpacht gegeven aan de Stichting Menno van Coehoorn, en later aan de toenmalige gemeente Willemstad overgedragen. De structuur bleef daardoor voorsnog buiten schot. Wel konden nu in het schootsveld buiten de wallen huizen gebouwd gaan worden. Na de Tweede Wereldoorlog werden er enkele

⁶ http://www.heemkundekringdewillemstad.nl/geschiedenis/18e_eeuw.htm

inbreidingsplannen in het zuidelijk deel van de vesting gerealiseerd, maar de vestingwerken zelf werden niet aangetast.⁷

Figuur 3. Links: De bastions van Willemstad zijn genoemd naar de toenmalige provincies, vanaf de oude haven met de klok mee Groningen, Overijssel, Friesland, Utrecht, Zeeland, Holland en Gelderland (bron: dbnl.org). Rechts: op de bastions staan informatiepanelen met de naam (bron: panaramio.org).

2.1.5 Bescherming en toerisme

Al decennia lang werd in Willemstad gepleit voor behoud van bijzondere karakteristieken, en dan met name de vestingwallen. In 1970 werd de vesting Willemstad met schootsveld aangewezen als rijksbeschermd stadsgezicht, waarmee rijks erkenning verkregen werd. In de toelichting op de aanwijzing wordt voornamelijk gewezen op de planmatige aanleg van het dorp Ruigenhil met zijn bijzondere structuur van voorstraat, achterstraten en kerkring, in combinatie met de omvorming naar vestingstad met vestingwerken (wallen en singels), die in de Franse tijd werden aangepast, maar verder ongewijzigd zijn gebleven. Het stadsbeeld als geheel wordt van waarde geacht vanwege zijn belangrijke historische authenticiteit door het uitblijven van wijzigingen aan stratenpatroon en hoofdvormen van de bebouwing. Ook de waarde van bouwkundige accenten wordt benadrukt: de kerk, het raadhuis en de molen. Belangrijk is de slotsom van het verhaal: *Hierbij zij opgemerkt dat bedoelde bescherming niet een bevrozing van het hiertoe aangewezen gebied inhoudt, doch dat er bij de voor dit gebied te treffen stedenbouwkundige regelen naar gestreefd dient te worden het historische karakter van de stad zoveel mogelijk recht te doen.*⁸

⁷ http://www.heemkundekringdewillemstad.nl/geschiedenis/20e_eeuw.htm

⁸ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Gaandeweg ontwikkelde Willemstad zich tot een plaats van toeristische betekenis, waarbij het zwaartepunt aan de noordzijde, rond de oude haven en de jachthaven, ligt. De vele cultuurhistorische kwaliteiten ondersteunen deze nieuwe fase in de stadsontwikkeling.

Figuur 4. Contouren van het rijksbeschermd stadsgezicht (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort).

2.2 Typering

2.2.1 Zonering

Aansluitend op de belangrijkste geconstateerde waarden in de toelichting op de aanwijzing als rijksbeschermd gezicht komen in de typering van de verschillende deelgebieden met name karakteristieken / aspecten als structuur van de stad, hoofdvorm van de bebouwing, aspecten die de openbare ruimte raken, waaronder infrastructuur en water, en het 'historisch karakter' aan de orde. De indeling in deelgebieden is grotendeels gerelateerd aan de hoofdkenmerken van het planmatige dorp Ruigenhil en de vestingstad Willemstad, zoals de voorstraat, achterstraten en

kerkring, maar ook latere interne wijzigingen, zoals het kazerneterrein en de inbreidingen van rond 1950.

Woon- en werkgebieden

Voorstraat

De Voorstraat vormt met de Kerkring het hart van het oude dorp Ruigenhil. Haaks op de Voorstraat waren smalle kavels van gelijke breedte uitgezet, die als bouwgrond verpacht en later verkocht werden. Later zouden de kavels nog worden gesplitst.⁹ Langs deze straat verrezen de huizen van de meest welgestelde inwoners van Ruigenhil / Willemstad. Deze welstand uitte zich door de eeuwen heen onder meer door de rijke detaillering van veel gevels. Karakteristiek voor de dichtheid van bebouwing langs deze straat is de nokrichting van de huizen die veelal haaks op de straat staat. Dit gaat mogelijk terug op een zo optimaal mogelijke verkaveling van de bouwgrond door de ontwikkelaar, Jan IV van Glymes. Door smalle kavels te projecteren konden immers meer stukken grond worden verkocht en waren de opbrengsten hoger. Alleen de rijksten van Willemstad konden zich een breder kavel en een nok parallel aan de weg permitteren, zoals op Voorstraat 63.

De meeste huizen kennen hier twee verdiepingen met een kap, soms nog met een mezzanino, een halve verdieping direct onder de goot. De goothoogte is bij de meeste panden verschillend, maar er is – enkele uitzonderingen naar beneden en boven daargelaten – wel een duidelijke 'range' te herkennen.

Stedenbouwkundig is kenmerkend dat de huizen merendeels op één rooilijn staan (met vooral aan de noordwestzijde hier en daar een kleine verspringing) en vanouds een stoep voor de deur hebben, die vroeger privébezit was en dus vaak een uiteenlopend uiterlijk had. Bij een groot aantal stoepen is dit door de uiteenlopende vormgeving en de hekken en palen nog herkenbaar. De meeste panden zijn tegen elkaar gebouwd, maar op enkele plekken zijn kleine steegjes aanwezig die de achtererven ontsluiten, zoals tussen de nummers 56 en 58. De rijkdom van de straat uit zich verder in de beplanting van de straat met een dubbele rij linden. De bomen zijn weliswaar nog niet oud, maar een dubbele rij bomen in deze straat is wel historisch. Tussen de bomen staan historische lantaarnpalen die, alhoewel ze deels wegvallen tussen het groen, mede de rijkdom van de inrichting van de openbare ruimte laten zien.

De koepelkerk aan de zuidzijde en het torentje van het stadhuis aan de noordzijde fungeren als oriënteringspunten in de straat.

⁹ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

Figuur 5. Vanaf de hoek Groenstraat – Raadhuisstraat heeft men een goed zicht op de ruimte achter de huizen tussen Groenstraat en Voorstraat, 1 september 2016.

Een wezenlijk onderdeel van de karakteristiek van de Voorstraat is de aanwezigheid van groene achtererven. Deze zijn weliswaar nauwelijks openbaar toegankelijk¹⁰, maar zowel voor de bewoners als voor – vanaf een enkele locatie¹¹ - bezoekers bepaalt het groene karakter mede de historische structuur van de stad en het daaraan gerelateerde groene, enigszins laagdynamische karakter dat Willemstad zo kenmerkt.¹² In de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht wordt hieraan deels gerelateerd door de phrase '*noch de hoofdvormen van de bebouwing [hebben] in een recent verleden ingrijpende wijzigingen (...) ondergaan*'.¹³

10 Bijvoorbeeld in de Groenstraat leidt een openbaar voetpad naar het terrein achter de huizen aan die straat.

11 Onder meer vanaf de hoek Groenstraat-Raadhuisstraat kan men vanaf straatniveau over de groene tuinen en bijgebouwen naar de koepelkerk kijken. Hetzelfde geldt voor hoge punten als de toren op de koepelkerk en de stelling van de windmolen.

12 In steden met een hogere dynamiek valt op dat veel van deze groene achtererven plaats hebben gemaakt voor de uitbouw van panden ten behoeve van winkelruimte en de aanleg van parkeerplaatsen. Het gebied tussen Voorstraat en Westerstraat in Klundert is hiervan een duidelijk voorbeeld.

13 Daarmee wordt ons inziens onder meer gerefereerd aan het ontbreken van diepe uitbouwen, die de hoofdvorm ingrijpend zou hebben gewijzigd. Zo zou de diepte van de panden in veel van dergelijke gevallen groter dan de hoogte zijn worden, hetgeen de hoofdvorm zou hebben betroffen.

Figuur 6. De Voorstraat met de koepelkerk als zuidelijke begrenzing, 1 september 2016.

Achterstraat, individuele lintbebouwing

Met dit type 'achterstraat, individuele lintbebouwing' doelen we op één van beide achterstraten, en wel meer precies de huidige Groenstraat. De vroegere Westachterstraat, nu Groenstraat, raakte eerder en dichter bebouwd dan de Oostachterstraat, de huidige Achterstraat. In het zuidelijk deel van de Groenstraat vinden we derhalve ook al oude lintbebouwing. Deze is echter anders van karakter dan die aan de Voorstraat. Het prestigieniveau van de achterstraten was veel lager dan dat van de voorstraten, waardoor de architectuur duidelijk minder 'rijk' is. Veel van de bebouwing staat met de nokrichting evenwijdig aan de straat, typerend voor een straat waar de economische druk op de grond minder hoog was (zie ook hiervoor). Dat laatste wordt bovendien geïllustreerd door het feit dat er bijgebouwen zonder woonfunctie aan de straat lagen en een groot deel van de straat in de vroege 19e eeuw nog onbebouwd was. De geringere rijkdom van de panden komt ook naar voren uit het feit dat alleen aan de zuidzijde enkele panden twee woonlagen onder de kap kenden, terwijl de huizen in het overige deel van de straat uit één woonlaag met een kap bestonden. Overeenkomsten tussen de Voorstraat en deze achterstraat waren de aanwezigheid van privéstoeppen en het brede profiel van de straat, waar net als in de

Voorstraat vanouds een dubbele bomenrij voorkwam. Deze vooroorlogse groenstructuur is tot een berceau (loofgang) geleid.

Figuur 7. De Groenstraat met berceau, vanuit zuidelijke richting, 1 september 2016.

In het zuidwestelijk deel van de Achterstraat vinden we, ter hoogte van de supermarkt, eveneens een rij huizen die als individuele lintbebouwing getypeerd kan worden. De structuur is door nieuwbouw echter sterker aangetast dan in de Groenstraat het geval is. In de Achterstraat is een supermarkt gevestigd in wat duidelijk twee panden geweest zijn. De vormgeving van de ingangspartij verwijst nog naar het logistieke verleden als schuur, maar de verdere aankleding laat geen twijfel over de huidige functie bestaan. Daardoor wijkt het geheel in maat en schaal af van de verdere invulling van de achterstraten, ook van de panden aan de Groenstraat.

Achterstraat, bebouwing met kleine huizenblokken

De Oostachterstraat, de huidige Achterstraat, bleef nog lange tijd vrijwel onbebouwd. Mogelijk stakte de economische ontwikkeling van Willemstad en waren er daardoor nauwelijks geïnteresseerden in deze minder prestigieuze straat te vinden. In 1832 was er alleen in aan de westzijde van de straat, dicht bij de Landpoortstraat, een rij bebouwing te vinden (zie onder 'individuele lintbebouwing'). Afgaande op de omvang van de percelen volgens het kadastraal minuutplan in

1832 betrof het kleine arbeiderswoningen. Verspreid langs de straat stonden slechts enkele grotere panden. De Oostachterstraat lijkt echter na Voorstraat en Westachterstraat tot ver in de 19e eeuw 'derde keus' te zijn geweest.

Figuur 8. Kleine huizenblokken aan de Achterstraat, 1 september 2016.

We herkennen dit nu nog aan de bebouwing langs deze straat door het complexmatige karakter. Pas in de vroege 20e eeuw roken projectontwikkelaars 'avant la lettre' hun kans en lieten kleine blokjes met meerdere woningen bouwen. Achterstraat 22-28 uit 1910 is hiervan een goed voorbeeld. Betrekkelijk opvallend is de keuze om geschakelde woningen met elk een eigen kap te bouwen. In zekere zin is dit niet alleen atypisch voor rijwoningen, maar ook opvallend in de achterstraten van Willemstad waar de kaprichting bij de jongere invullingen doorgaans evenwijdig aan de weg is.

Kenmerkend in stedenbouwkundig opzicht is dat men hierbij de watergang langs de oostzijde van de Achterstraat heeft gerespecteerd en de huizen hier dus niet direct aan de straat staan. Enkele decennia later zou daar heel anders mee omgegaan worden (zie hierna). Wel lijken de watergangen haaks op de loop langs de straat te zijn verdwenen. Langs de watergang staan betrekkelijk jonge leibomen, die evenwel op een oudere structuur teruggaan.

Een recent project is de voormalige bedrijfsruimte Achterstraat 11, waar na een brand lang een terrein braak heeft gelegen. Inmiddels is hier nieuwbouw verrezen, waarbij duidelijk sprake is van een geleding van de voorgevel. In stedenbouwkundig opzicht sluit dit aan bij een verticale opbouw zoals in de Groenstraat. Men heeft hier de lijn van het noordelijk deel van de Achterstraat, met vrijstaande bebouwing, niet voortgezet, maar meer aangesloten op bestaande stedenbouwkundig beeld dat bij de voor- en achterstraten in Willemstad past.

De aanwezigheid van een parkeerplaats nabij de Achterstraat, die oorspronkelijk werd aangelegd voor de jachthaven en nu ook functioneert ten behoeve van de detailhandel van de supermarkt, versterkt dit afwijkende karakter. Vanwege de duidelijke relatie van een deel van de gevel van de supermarkt met het verleden van de Achterstraat hebben we hier evenwel geen afzonderlijk deelgebied van gemaakt.

Net als bij de Voorstraat zijn de groene achtertuinten van de huizen langs het laatst bebouwde deel van de achterstraten van belang voor de historische structuur van de stad, alsmede het groene, laagdynamische karakter.

Achterstraat, jonge invulling (kleinschalig)

Al vóór de Tweede Wereldoorlog werd de resterende ruimte in het noordelijk deel van de Achterstraat tegenover de hiervoor genoemde woningen uit 1910 ingevuld. Hier stond een aantal schuren.¹⁴ Alleen nummer 49 kent, alhoewel ogenschijnlijk sterk gemoderniseerd, waarschijnlijk nog een oudere kern. Opvallend voor dit gedeelte van de straat is dat hier relatief recent nog inbreiding heeft plaatsgevonden, waarbij de huizen op relatief grote kavels staan en merendeels een nokrichting evenwijdig aan de weg hebben. De aanwezigheid van een voortuin is hier ook bijzonder. Er lijkt in zekere zin voor al deze aspecten te zijn voortgeborduurd op Achterstraat 49, dat lang het enige pand in dit deel van de straat was. Recent is deze trend doorbroken door de bouw van de huizen 45 en 47. Verder zuidelijk, maar buiten dit deelgebied, heeft men juist voor een gelede huizenrij gekozen.

Net als bij de Voorstraat zijn de groene achtertuinten van de huizen langs de achterstraten van belang voor de historische structuur van de stad en het groene, laagdynamische karakter.

Achterstraat, jonge invulling (rijwoningen)

Na de Tweede Wereldoorlog heeft men de open ruimte in de Groenstraat benut om, evenals elders binnen de vesting, rijwoningen te bouwen. Door de gekozen bouwwijze sloot men ten dele aan bij de bestaande karakteristiek van de achterstraten, namelijk bebouwing voor de 'arbeider' zonder opsmuk en plaatsing van de nokrichting evenwijdig aan de straat. De huizen bestonden hier in de Groenstraat ook, net als in andere delen van de straat, uit één woonlaag met een kap. Afwijkend is het feit dat voor een bouwblokgrootte werd gekozen die niet aansloot bij de bestaande karakteristiek van in architectuur afwijkende pandjes met afwisselende goothoogten. Ook werd geen rekening gehouden met de aanwezigheid van watergangen, die voor de bouw van de huizen lijken te zijn gedempt.

¹⁴ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

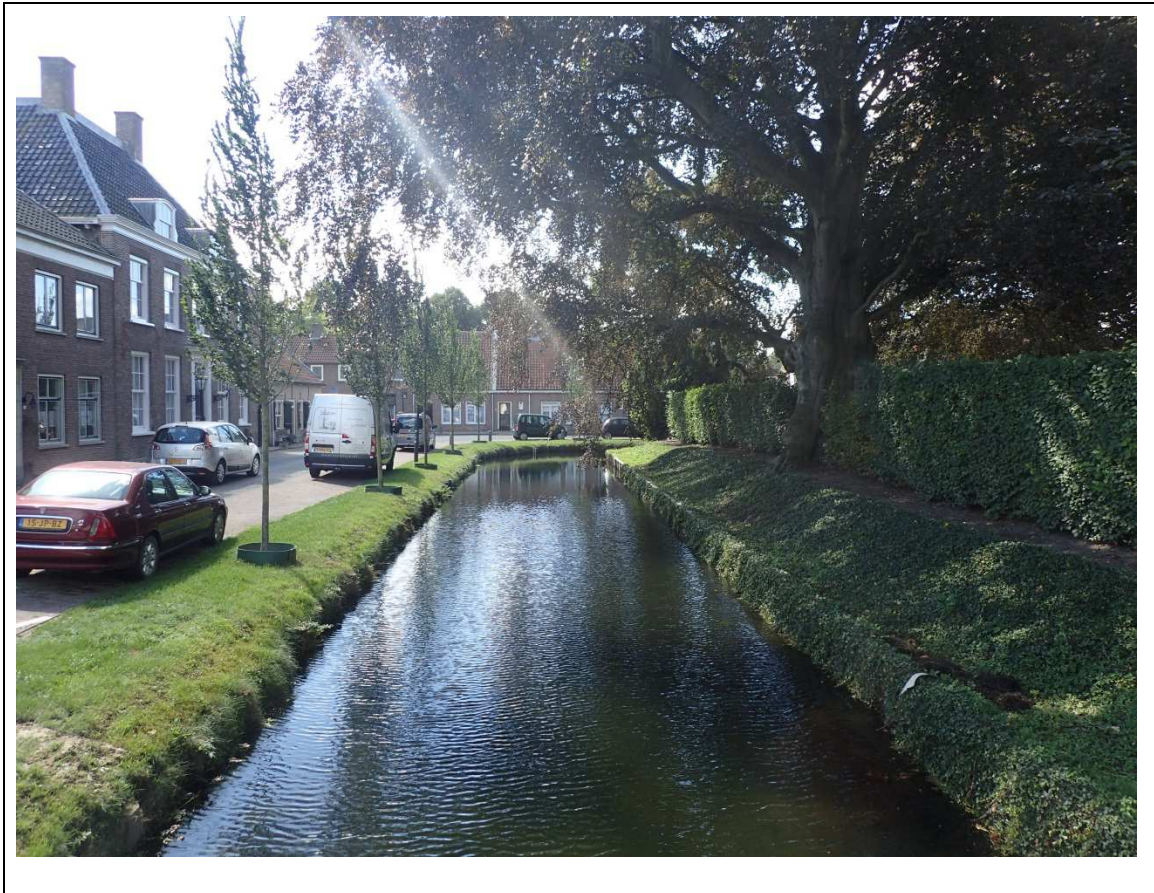

Figuur 9. Naoorlogse bebouwing aan de Groenstraat, 1 september 2016.

Net als bij de Voorstraat zijn de groene achtertuinen van de huizen langs de achterstraten van belang voor de historische structuur van de stad en het groene, laagdynamische karakter.

Kerkring met oude uitlopers

De Kerkring hebben we samen met de Hofstraat en Landpoortstraat in één deelgebied gevat. Het gebied kent veel gemeenschappelijke kenmerken. Het feit dat de aantrekkelijkheid van de straat om te wonen en als gevolg daarvan de prijzen het midden hielden tussen de rijke voorstraat en de armere achterstraten blijkt uit de afwisseling van nokken haaks op de straat en nokken evenwijdig aan de straat. Ook qua gevelbeeld herkennen we dit beeld: eenvoudige huizen staan naast statige, en plaatselijk herkennen we de entree tot een bijgebouw of een open doorgang naar een achtererf. Statige panden vinden we dan nog het meest aan de Kerkring zelf, zoals Kerkring 25 en Kerkring 18. Evenals in de Voorstraat is sprake van een vrij strakke rooilijn met eigen stoepen voor elk huis. Aan de Kerkring herkennen we dat private karakter nog wel, maar aan de Landpoortstraat zijn ze zo uniform uitgevoerd, dat we vermoeden dat daar de gemeente voor de inrichting heeft gezorgd. Verder wordt het profiel op veel plaatsen beheerst door de gracht rond het kerkhof. Alleen aan de oostzijde is in de Landpoortstraat sprake van dubbelzijdige bebouwing.

Figuur 10. De bebouwing rond het kerkterrein aan de Kerkring, 1 september 2016.

Net als bij de Voorstraat en de achterstraten zijn de groene achtertuinten van de huizen langs de Kerkring, de Hofstraat en Landpoortstraat en het Molenpad van belang voor de historische structuur van de stad en het groene, laagdynamische karakter.

Kerkring met oude uitlopers, later ingevuld

Alhoewel geografisch verwant hebben we van het Molenpad een afzonderlijk deel gebied gemaakt. Afwijkend in het Molenpad is namelijk de aanwezigheid van voortuinen voor de huizen aan de oostzijde, waar oudere en naoorlogse bebouwing elkaar afwisselt. Aan de westzijde van dit Molenpad zijn de stoepen in privébezit nog goed herkenbaar, en de westzijde is dus – alhoewel met relatief wat jongere bebouwing dan aan de Kerkring – meer verwant aan de Kerkring dan de oostzijde. Met de deels complexmatige bouw (drie identieke huizen uit 1910) en de aanwezigheid van voortuinen doet de oostzijde van het Molenpad sterk denken aan de Achterstraat, en wel het type ‘achterstraat, bebouwing met kleine huizenblokken’.

Figuur 11. Het zeer divers bebouwde Molenpad met zijn asymmetrische straatprofiel, 1 september 2016.

Havenbuurt

De havenbuurt heeft ten opzichte van de hiervoor besproken straten een volstrekt eigen karakter, met hoofdzakelijk handels-, industrie- en militaire functies. De buurt bestaat uit bebouwingsblokken die samen een L vormen en rond de haven liggen. In het oostelijk deel liggen in enkele historische pakhuizen en woningen, waarlangs de straten Bovenkade, Benedenkade en Rozemarijnstraat voorkomen.¹⁵ In het oostelijk deel staan leilinden langs de Rozemarijnstraat, waarbij in elk geval de structuur aan de zuidzijde van de weg vooroorlogs is.

Aan de westzijde bevinden zich daarentegen representatieve gebouwen met deels militaire functies, zoals het Arsenaal (Benedenkade 6) en het Wachthuis (Benedenkade 4). Daarnaast heeft zich hier ook de bij een haven vanuit historisch perspectief passende horeca ontwikkeld, in de vorm van het Wapen van Willemstad.

In tegenstelling tot de hiervoor besproken deelgebieden beschikken de pakhuizen in het oostelijk deel van de dicht bebouwde havenbuurt niet over eigen (achter)tuinen. Het gaat om bebouwingsblokken die aan alle zijden door openbare ruimte omgeven worden en vanouds ook geen stoepen kennen. In het westelijk deel is daarvoor wel ruimte, omdat de huizen hier met de ach-

¹⁵ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

terzijde, deels aan de wallen, deels aan de tuinen tussen Groenstraat en Voorstraat grenzen. Interessant is nog het plantsoen aan de haven, nu als grasveld in gebruik en grenzend aan het voormalige raadhuis. Het gaat om de oude parade, de militaire paradeplaats die met limietpalen was afgezet en die na de vroege 20e eeuw werd verkleind en 'vergroend'.¹⁶ Vanouds stond er wel een dubbele bomerij parallel aan de zijgevel van het stadhuis, net als in de Voorstraat en Groenstraat. Op historische kaarten zien we op deze militaire paradeplaats een dubbele rij puntjes; op oude foto's herkennen we hier leilinden en een muziektent. Daarnaast stonden er limietpalen.

Figuur 12. Het steegje tussen Bovenkade en Benedenkade kent al een lange geschiedenis, 1 september 2016.

Bijzondere functies

Kerk met kerkhof

Anders dan veel bouwblokken in de stad gaat het bij de kerk aan de Kerkring niet om gevels aan de straat en groene achtertuinen, maar om een kloek bouwwerk midden in een bouwblok en het 'erf', in dit geval het kerkhof, daaromheen. Samen met het monumentale gebouw en de positio-

¹⁶ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

nering daarvan, in de as van de Voorstraat, maakt dat dit terrein zeer belangrijk voor de structuur van Willemstad. Relevant hierbij is dat een kerkhof, zeker vanuit vroegere ontwerpen, zowel om esthetische als praktische redenen niet als 'kale dodenakker' werd ingericht. Kerkhoven hadden soms meerdere functies, maar werden – zeker in de laatste eeuwen – ook in specifieke tuinstijlen ingericht. Beeldbepalend voor die fase van het kerkhof van Willemstad zijn de monumentale bomen, waaronder een oude linde.¹⁷ Relevant voor het eerste punt, namelijk het praktisch gebruik van het kerkhof, is het feit dat hier tot in de 19e eeuw nog twee gebouwen op het kerkhof stonden, in de noordwestelijke hoek een school (met een grachtarm van het kerkhof gescheiden) en in de noordoostelijke hoek een tweede gebouw. Het laatste gebouw verdween als eerste, de school in de laatste decennia van de 19e eeuw.

Figuur 13. Op een deel van het kerkhof liggen monumentale 19e-eeuwse zerken, 1 september 2016.

Cultuurhistorisch relevant is naast het gebouw - een rijksmonument – uiteraard het gebruik van het terrein als kerkhof. Daarbij is van belang dat historische grafzerken naast hun individuele kunsthistorische waarde in gezamenlijkheid ook het sociaal-culturele geheugen van de stad vormen én bijdragen aan het historisch ensemble. Historische 'massa' is daarbij dus van belang hier. Op het terrein staan 7 rode beuken uit 1830-1840, 4 solitaire treuressen (1880-1890), 14

¹⁷ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

Hollandse lindes (1900-1910) en een treurlinde (1900-1910).¹⁸ Beplanting met bomen op het kerkhof heeft een lange geschiedenis, met name die met lindes. Ook iepen en essen stonden er ooit.¹⁹

Herenhuis met tuin

Enigszins vergelijkbaar met het kerkterrein is het terrein van het Mauritshuis (Hofstraat 1): een kloek, eigennuttig bouwvolume in het midden, een groene terreininrichting daaromheen en een gracht als omsluiting van het geheel. Het terrein liep ooit verder naar het zuiden door, maar werd verkleind toen daar in 1950-1951 woningbouw plaatsvond. Op dat zuidelijke deel stonden in de vroege 20e eeuw nog parallelle bijgebouwen (houten loodsen voor militair gebruik²⁰); het toont de verdeling tussen de statige voor- of noordzijde en de functionele achter- of zuidzijde van het complex.

Figuur 14. Het Mauritshuis wordt sinds enkele decennia gekenmerkt door zijn parkachtige terreininrichting, 1 september 2016.

18 Deze informatie is afkomstig van de provinciale chw en dateert uit 2006. De aantallen kunnen achterhaald zijn.

19 <http://www.vriendenwillemstadsekoepelkerk.nl/wp/beplanting/>

20 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

Het terrein bestaat uit een geplaveide omgeving van het hoofd- en bijgebouw, met vooral aan de noordzijde een gazon tot aan de beschoeiing van de gracht. Op dit gazon staan enkele grotere en kleinere solitaire bomen, soms ook in kleine (2-4) groepjes of aan weerszijden van de entree. Verder staan op het gazon verspreid enkele objecten, al dan niet met eigen beplanting (herinneringsmonumentjes, vlaggenmast, kunstwerk, etc.). Aan de achterzijde (zuidzijde) is de inrichting 'versteender', vooral in verband met logistieke functies, zoals parkeren. De gracht is daar niet meer dan een groene berm met een greppel daarin. Deze situatie bestaat al zeker meer dan 35 jaar.²¹ Daarvóór was de overgang van gazon naar grachtalud beplant met een heg²², terwijl aan de achterzijde nog een moestuin lag.²³ Ook kennen we beeldmateriaal waarbij het voorplein uit zand met enkele graspollen bestond.²⁴ De versteende achterzijde en keurig ingerichte voorzijde representeren dus geenszins de situatie zoals die tot enkele decennia geleden nog bestond. De terreininrichting lijkt hier in de 20e eeuw heel dynamisch te zijn geweest, en er is weinig reden te veronderstellen dat dat eerder anders was.

Voor wat betreft de boomgroepen op het terrein hebben we de 4 beuken bij de entree en de 3 treuressen langs de gracht op de kaart opgenomen.²⁵

Oude haven

In het noordoostelijk deel van de stad ligt de oude haven, waarvan de contouren door de eeuwen heen nauwelijks veranderd zijn. Dat geldt voornamelijk voor de west- en zuidzijde. Het havenkanaal en de noordoostelijke oever lijkt wel wat aangepast te zijn. Cruciaal is het karakter van een kade, waarbij ook aanlegpalen passen. Het feit dat de haven nog steeds in gebruik is, nu voor pleziervaart, vergroot het historisch karakter ervan.

Cultuurhistorisch relevant is bovendien het verschil tussen de strak vormgegeven kade aan de zuid- en westzijde en de veel vloeiender overgang naar de vestingwerken in het oosten en noorden. Op die plek lag tot 1975 een scheepswerf; aan de oever is nog de vroegere bankplaats en sleephelling te herkennen.²⁶

21 Luchtfoto, april 1980, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

22 www.yesteryear.nl, aanzicht circa 1960

23 Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, augustus 1971

24 Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, februari 1926

25 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

26 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

Figuur 15. Oude haven en Havenbuurt versterken elkaars monumentale uitstraling, 1 september 2016.

Dijkzone

Een klein deel van de 16e-eeuwse dijkzone, waartegen de oorspronkelijke nederzetting Ruigenhil werd gesticht en waardoorheen de vestingstad werd aangelegd, ligt binnen het bestemmingsplangebied. Relevant is hier het geleidelijk uitgroeide dijkprofiel, alsmede de dam (westbeer en oostbeer) door de gracht die het verlengde van de dijk vormt. Aan de oostzijde van de vesting zien we een iets anders vormgegeven, maar verwante structuur waar de dijk het grachtverloop in 'priemt'. Dit had er uiteraard mee te maken dat een vestingstad in de dijk waterstaatkundig uiterst onhandig was en een zwakke plek vormde.

Jonge buurten en functies

Inbreiding, rijwoningen

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond overal in Nederland woningnood. Mogelijk heeft dat de gemeente Willemstad ertoe bewogen om relatief open gebieden binnen de veste te bebouwen met rijwoningen, in een wijze die niet specifiek voor binnensteden is en derhalve 'Fremdkörper' in het stedelijk weefsel vormen. Karakteristiek zijn de lange vlakke gevels langs één rooilijn en de herhaling van gevelopeningen die in de gevels voorkomt. Wat nog enigszins met de stedelijke context overeenkomt is het ontbreken van voortuinen, zoals aan de Kazernestraat - Prins Mau-

ritsstraat, Grimhoek en de Jan van Glymesstraat. De trottoirs zijn niet, zoals elders in de stad, privaat bezit, maar behoren tot de openbare ruimte, passend bij de periode van aanleg van deze buurt. De enige plek waar men met de stedenbouwkundige inrichting wat 'bijzonders' gedaan heeft, is een markant pand met een eigen karakteristiek (Groene Kruisgebouw, 1960²⁷) op de kop van de Jan van Glymesstraat (huisnummer 24), waar een nu een praktijk voor fysiotherapie in ondergebracht is. Ook hier grenst de voorgevel direct aan de straat en ontbreekt een voortuin. In zijn geheel heeft dit type door de lange gesloten gevels en de weinige doorgangen naar achter een stenig en 'streng' karakter, hetgeen afwijkt van de speelse variatie die we elders in de stad aantreffen.

Figuur 16. Het stenige karakter van deze wederopbouwbuurt is op deze foto goed te herkennen, 1 september 2016.

Villabebouwing

Voormalige watergangen binnen de vesting bepalen nog steeds grotendeels de structuur van de verkaveling. Zo eindigen de achtertuinten van veel panden nog altijd op een voormalige watergang, die na demping als kavelgrens is blijven bestaan. Aan de Hofstraat leverde dat, tegen de

²⁷ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

vestingwerken en tegenover het Mauritshuis, een terrein (huidige Hofstraat 30) op dat tot ver in de 20e eeuw als 'lege ruimte' binnen de kern bestond. Het lijkt vóór de Tweede Wereldoorlog een omgrachte boomgaard te zijn geweest. In 1972 verrees hier het pand Hofstraat 30, met een diepe voortuin en het resterende deel van het kavel als achtertuin. Het is de enige locatie in Willemstad waar voor een dergelijke oplossing gekozen is, enigszins gerelateerd aan het Mauritshuis als 'voornamen woning in een groene omgeving', maar van een andere schaal.

Parkeerplaats

De achtertuin van de huizen Achterstraat 8, 10 en 12 is grotendeels opgeofferd voor de aanleg van een parkeerplaats, die zijn gelijke in de veste verder niet kent. Het voormalig tracé van een watergang tussen de huizen Achterstraat 6 en Achterstraat 8 is gebruikt om de parkeerplaats te ontsluiten. De parkeerplaats werd oorspronkelijk ten behoeve van de jachthaven aangelegd.²⁸

Figuur 17. De parkeerplaats nabij de Achterstraat, 1 september 2016.

²⁸ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

Vesting Willemstad

Vestingwerken

Tot het deelgebied van de vestingwerken rekenen we alle wallen en bastions die binnen de gracht vallen. In de tijd dat de wallen een militair doel dienden stonden er enkele duizenden meidoornstruiken op de taluds van wallen. Samen vormden zij een ondoordringbare haag. Daardoor kon de primaire functie – verdediging – optimaal worden vervuld. Bovendien werden er in de 17e eeuw iepen op de wallen geplant. In de jaren 90 van de vorige eeuw werden de meidoornstruiken vanwege uitbraak van bacterievuur grotendeels gekapt.²⁹ Eventuele relictten zijn niet in kaart gebracht.

Pas na opheffing van de vestingfunctie in 1926 werden de wallen als verfraaiing met een andere soort opgaande bomen beplant. Het betreft in hoofdzaak Hollandse linden. Deze linden markeren een nieuwe fase in het gebruik van de wallen, nu ter ontspanning. In de Tweede Wereldoorlog werden betonnen bunkers in de wallen gebouwd, waardoor de defensieve functie van de wallen tijdelijk terugkeerde.

Karakteristiek voor de wallen is enerzijds de contour van de bastions in combinatie met de dimensie van de aarden wallen, die nog grotendeels hun oorspronkelijke vorm kennen. Vanouds zijn de wallen met gras bedekt, hier en daar door jonge defensieve structuren uit de late 19e eeuw en Tweede Wereldoorlog onderbroken. De huidige bomen op de wallen vormen een duidelijke jongere laag dan de wallen zelf, maar vanouds stonden er ook bomen op de Willemstadse wallen. Struikgewas kwam in de vorm van meidoorns voor³⁰; mogelijk zijn enkele exemplaren nog aanwezig. Enkele knotbomen zijn van enig belang.

29 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

30 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

Figuur 18. De monumentale groenstructuur op de vestingwerken van Willemstad, 1 september 2016.

Vestinggracht

Evenals de wallen kent ook de vestinggracht zijn oorspronkelijke dimensie (breedte, oeverlijn) nog. Op een bescheiden aantal plekken wordt de gracht door oversteekmogelijkheden onderbroken. Het gaat om de passage bij de Landpoortstraat en het voormalige dijktracé in het verlengde van de Raadhuisstraat – Bovenkade.

De huidige jachthaven diende als waterbekken voor de verversing van de binnenhaven. Het systeem daartoe is nog aanwezig.³¹

³¹ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

Figuur 19. Zicht op de vestinggracht vanaf bastion Gelderland, 1 september 2016. Op de achtergrond zien we de bezoekersparkeerplaats en de 'lantaarn', met daarachter het Hollands Diep.

Contrescarp met omgrachting

Buiten de gracht lag nog een aarden wal met daaromheen een smalle gracht. De aarden wal noemen we ook wel contrescarp. Ook het ravelijn voor de Landpoort hebben we tot deze structuur gerekend. De naam 'contrescarp' slaat feitelijk op het talud aan de buitenzijde van de gracht, als tegenhanger van het escarp (het talud van de vestingwal zelf). De structuur waarvan de contrescarp deel uitmaakt, wordt ook in zijn geheel wel als contrescarp aangeduid. Ook de naam 'singel' komt wel voor. Karakteristiek voor deze structuur, waarvan net als bij de wallen de structuur nog helemaal intact is en de wallen met graszoden bedekt zijn, is de aanwezigheid van met name essen. Alleen op het ravelijn ontbreken deze bomen.

Voormalig kazerneterrein, nu woonhof

Aankankelijk beschikte Willemstad niet over een eigen kazerne, waar het militair personeel gehuisvest kon worden. In 1748, toen de Oostenrijkse Successieoorlog woedde en rond Willemstad forten werden aangelegd, verrees in de vesting een kazerne voor de legering van 750 à 800

man.³² Daarvoor werd een terrein ten zuidwesten van het kerkterrein, in een hoek van de Kerk-ring, gekozen. Tijdens meerdere perioden van oorlog of mobilisatie werd de kazerne gebruikt. In 1922 werd de kazerne gesloten, vooruitlopend op de opheffing van de vestingstatus op 28 mei 1926. Door de sloop van de kazerne kon na de Tweede Wereldoorlog de Kazernestraat worden aangelegd en de daar gebouwde huizen worden ontsloten. Het kazerneterrein zelf werd in de vorm van een woonhof ingevuld, en voor Willemstad verder niet bekende stedenbouwkundige vorm. Het betreft de huidige locatie Kazernestraat en In de Veste.

Zone buiten de vesting

Buiten de buitenste vestingwal lag het schootsveld. Hier was openheid het voornaamste kenmerk. Binnen de contouren van het plangebied betreft het de noordoostelijke hoek.

2.2.2 Structuren en objecten

Infrastructuur

Op basis van het kadastraal minuutplan van 1832 is de infrastructuur van dat moment in het kaartbeeld van kaartbijlage 1 opgenomen. Reden om deze bron te nemen is de schaal (1:2.500) en de nauwkeurigheid van de kaart, die voor een vesting als deze nog goed bruikbaar is. Op de kaart is voor dit aspect een onderscheid gemaakt tussen de bestaande infrastructuur en de reeds verdwenen infrastructuur. Behalve enkele terreinen rond de Oude Haven, bijvoorbeeld ten gunste van een erf of een plantsoen, is de infrastructuur nog vrijwel volledig intact. Uiteraard is deze sindsdien ook uitgebreid, met name in de jongere inbreidingen bij de Willem de Zwijgerstraat-Kazernestraat, de Jan van Glymesstraat en Grimhoek, en bij de parkeerplaats achter de huizen aan de Achterstraat.

Relevant voor de inrichting van de openbare ruimte ten aanzien van de infrastructuur zijn de volgende zaken:

- Materialisering: klinkers sluiten visueel beter aan bij het historisch karakter dan bijvoorbeeld asfalt, waaruit onder meer de toerit naar de parkeerplaats bestaat;
- Profiel: het straatprofiel verschilt van straat tot straat. In de gebiedsbeschrijvingen hiervoor hebben we er doorgaans aan gerefereerd, waarbij het gaat om publieke of private stoepen, de aanwezigheid van watergangen, etc.

Waterstaat

De tweede dooradering van de vestingstad is, naast de infrastructuur, de historische structuur van watergangen. De watergangen in de vesting dienden als riool, en gedeeltelijk, namelijk tussen de stadssluis in de binnenhaven en de inundatiesluis van het bastion Overijssel, voor inundatie van de polder. Door kleine stuwten waren zij verdeeld in compartimenten. Enkele keren per week werd bij laag water de stadssluis geopend waardoor het water wegstroomde, en bij hoogwater vulden de watergangen zich weer met vers water. Elke straat had zijn eigen sloot. Een deel van de watergangen, zoals rond het Mauritshuis, was vermoedelijk ook als verfraaiing aangelegd. Binnen de vesting komen ook duikers en andere onderdoorgangen voor.³³

³² http://www.heemkundekringdewillemstad.nl/geschiedenis/18e_eeuw.htm

³³ Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016 (passage overgenomen uit reactie).

Feit is echter dat een groot deel van de waterstructuur gedempt is, alhoewel we op veel plekken van historische watergangen nu nog kavelgrenzen vinden. In een enkel geval, zoals aan de Achterstraat, maakt een watergang langs de straat nog nadrukkelijk deel uit van het straatprofiel of is juist de vrijkomende ruimte voor de aanleg van een toerit naar een parkeerplaats gebruikt. Karakteristiek voor de nog bestaande watergangen is het profiel, inclusief de breedte, maar ook de zichtbaarheid / de beheerssituatie / herkenbaarheid.

De huizen aan de oostzijde van het Molenpad zijn op enige afstand van de weg gebouwd doordat er hier tegen de weg een sloot lag, die later gedempt werd.

Figuur 20. Eén van de bewaard gebleven watergangen binnen de vesting ligt in de Achterstraat, 1 september 2016.

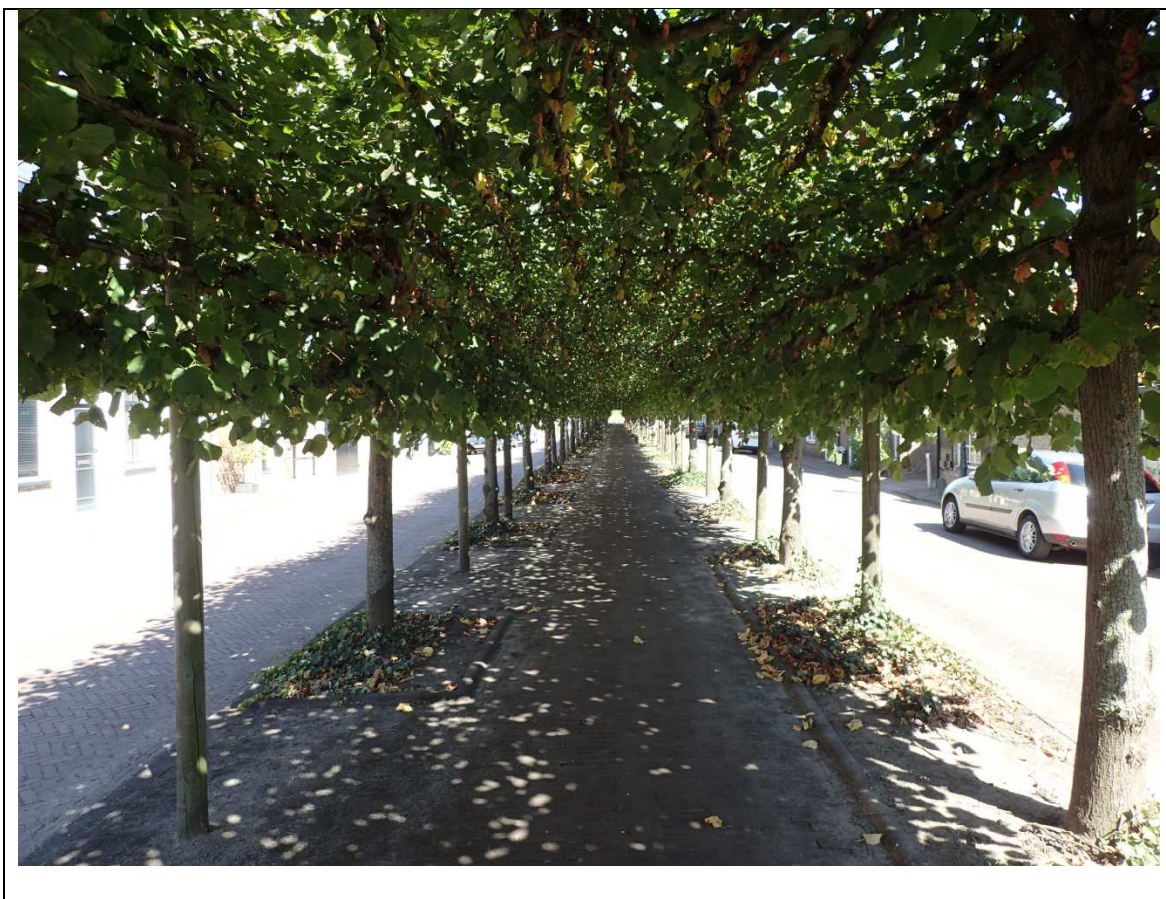
Verkaveling

Zowel nog bestaande historische kavelgrenzen als relevante rooilijnen zijn in het kaartbeeld opgenomen. Beide aspecten zijn relevant waar het gaat om de structuur van de bebouwing in het gebied. Zo is door de herkenbare kavelgrenzen bij de huizen aan de Voorstraat te herkennen dat het gaat om een optelsom van individueel ingevulde kavels, die elk een eigen karakteristiek dragen. Tegelijk loopt de rooilijn in grote delen van de veste, uitzonderingen als de Achterstraat daargelaten, in een rechte lijn met slechts beperkte 'afwijkingen'. Opvallend is het onderscheid

tussen enerzijds de oudste en jongste planmatige bebouwing (vóór 1850 en ná 1945), terwijl de tussenliggende periode (m.n. 1900-1945) veel meer onregelmatigheid laat zien. Dit is de periode waarin de Achterstraat voor een belangrijk deel is ingevuld, terwijl er elders in de stad niet veel nieuwe projecten opgestart werden. Vermoedelijk is overigens de oostzijde van het Molenpad ook in deze periode (her)ontwikkeld, hetgeen eveneens resulteerde in een afwijking, in dit geval de aanwezigheid van voortuinen. Die terugliggende rooilijn is bij de verdere ontwikkeling na de Tweede Wereldoorlog voortgezet.

Opgaand groen

Binnen de vesting en op de wallen komt complexmatig opgaand groen voor dat als structuur in kaart is gebracht. Het betreft de linden op de vestingwallen, de essen op het contrescarp, alsmede de dubbele leibomenrij³⁴ in de Voorstraat en de berceau in de Groenstraat. Daarnaast zijn individuele bomen op het kerkhof, alsmede de haag rondom het kerkhof en het trouwlaantje, in beeld gebracht. Ook enkele bomen op het terrein van het Mauritshuis zijn opgenomen.

Figuur 21. De monumentale dubbele bomenrij in de Groenstraat is een oude structuur, 1 september 2016.

³⁴ De provinciale chw van Noord-Brabant spreekt voor de Voorstraat over een berceau (loofgang), maar het lijkt eerder een dubbele leibomenrij te zijn. Een berceau impliceert een loofgang, dus met 'groen dak'.

Bouwkunst

Op de kaart zijn twee typen waardevolle bouwkunst weergegeven, te weten de rijksmonumenten (zowel als stip als als vlak) en beeldbepalende panden. De inventarisatie van beeldbepalende panden is gebaseerd op een reeds eerder opgestelde Cultuurhistorische Atlas Willemstad en is niet integraal bewerkt. Slechts waar tijdens het lopende werk onvolkomenheden werden aangetroffen, is deze kaartlaag bijgewerkt. De voorliggende studie is immers vooral op stedenbouwkundig niveau ingestoken.

Wel is nog een drietal sluisjes toegevoegd, alsmede een achttal gewapend betonnen schuilplaatsen en het kruitmagazijn op het bastion Friesland.³⁵ In de aardwerken liggen tevens 19e-eeuwse gemetselde militaire bouwwerken, doch deze zijn voor deze kaart niet allemaal in beeld gebracht. De website van Heemkundekring De Willemstad meldt hierover: *Voor de opslag van buskruit stond in bastion Friesland een kruittoren. Verder werden in de wallen zonodig kleine houten kruitkelders voor direct gebruik aangelegd. In 1811 werd in bastion Utrecht een groot kruitmagazijn gebouwd. Ter betere bescherming hiervan werd in 1867-1868 het bastion verhoogd en kreeg het rechte in een schuine hoek op de wal staande flanken in plaats van de oorspronkelijke teruggetrokken flanken. In 1863 werd achter courtine I – II (begin Groenstraat) een buskruitmagazijn van metselwerk gebouwd en bastion Groningen kreeg in 1865 een bijna identiek magazijn. Door invoering van granaten bleken de kruitmagazijnen te kwetsbaar. Daarom werden zij in 1884 gewijzigd en werd een muur van bakstenen om de meest kwetsbare plaatsen gebouwd en de aarden dekking verbeterd. In 1890-1892 werd ter vervanging van de kruittoren in bastion Friesland, waarvan de verdieping allang was afgebroken, een nieuw kruitmagazijn gebouwd, evenals in bastion Holland. Dit laatste werd in november 1944, na ontruiming van de daar aanwezige munitie, door de Duitsers bij hun terugtocht opgeblazen.*³⁶

De betonnen schuilplaatsen dateren uit 1915-1916, en stonden op meerdere bastions, alsmede een drietal naast elkaar op het ravelijn. In 1943-1944 veranderde er eveneens het nodige: *Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Willemstad nog even vesting, maar nu als een onderdeel van Stützpunktgruppe XXXIV van Stützpunktgruppe Ooltgensplaat, een landinwaarts gelegen onderdeel van de "Atlantikwall". Door de Duitsers werden in 1943 op bastion Holland twee bunkers van gewapend beton voor kustgeschut van het type 669 gebouwd en op en in bastion Gelderland opstellingen voor luchtdoelgeschut, betonnen onderkomens, munitieopslagplaatsen en een observatie/commandobunker.*³⁷

Alle bovengenoemde structuren zijn als beeldbepalend pand op de vestingwerken op kaartbijlage 1 herkenbaar. We hebben naar compleetheid gestreefd, maar omdat een vlakdekkende uniforme kartering ontbrak, zullen hier en daar hiaten aanwezig zijn.³⁸

35 Schriftelijke mededeling Heemkundekring De Willemstad, 22 oktober 2016.

36 <http://www.heemkundekringdewillemstad.nl/vestigwerken/vestiging.htm>

37 Tekst Heemkundekring De Willemstad.

38 Hierbij is ook gebruik gemaakt van de informatie op www.forten.info.

Deel II

Waardestelling en adviezen

3 Waardestelling

3.1 Criteria

3.1.1 Inleiding

De waardestelling heeft plaatsgevonden door de deelgebieden op een 6-tal criteria te beoordelen. Het betreft de criteria gaafheid, zeldzaamheid, kenmerkendheid, ouderdom, ensemblewaarde en kwetsbaarheid. Daarbij konden voor elk criterium minimaal 1 en maximaal 5 punten gescoord worden. Het gemiddelde van deze 6 scores leverde de totaalscore op. De range van totaalscores, tussen 1 en 5, is vertaald naar de klassen zeer laag (1,0 – 1,5), laag (1,6 – 2,9), middelmatig (3,0 – 3,6), hoog (3,7 – 4,4) en zeer hoog (4,5 – 5,0). Elk van deze criteria en elk deelgebied is belicht in de context van de historische essentie van Willemstad, te weten de structuur van een ontworpen dorp met bepaalde hoofdlijnen, 'ingekapseld' in het keurslijf van een militaire vesting. Binnen het vestingkarakter bleef de tot stad verheven economische eenheid 'Ruigenhil' functioneren.

Die twee verhalen – economie en militair - met alle deelverhalen die hieraan vasthangen, inclusief bijvoorbeeld de 20e-eeuwse omvorming van de vestingwerken, zijn naar ons idee de essentie van wat Willemstad is.

3.1.2 Toelichting op de criteria

De verschillende criteria zijn als volgt in dit kader geïnterpreteerd en toegepast:

Gaafheid – in welke mate benadert de situatie nog het beeld zoals dat was ten tijde van het ontwerp of een specifiek ijkmoment in de geschiedenis? Hierbij zal per deelgebied een geschikt moment in het verleden gekozen moeten worden. Daarbij is steeds de laatste relevante ontwerp-fase van belang, zoals voor de vesting de periode waarin het opgaand groen werd aangebracht.

Zeldzaamheid – In hoeverre is datgene wat zich binnen het deelgebied bevindt, waardevol op provinciale of zelfs landelijke schaal? Daarbij denken we aan de koepelkerk, de eerste voor de protestantse eredienst gebouwde kerk in Nederland, of aan de vestingwerken, waarvan het aantal voorbeelden landelijk betrekkelijk gering is.

Kenmerkendheid – Hoe kenmerkend is de betreffende situatie voor de vestingstad Willemstad als geheel? Als we dit deelgebied beschouwen, is dan in één oogopslag een goed beeld te vormen van wat de belangrijkste waarden van Willemstad zijn?

Ouderdom – Dateert de aanwezige (stedenbouwkundige) situatie in grote lijnen uit de aanlegperiode van Ruigenhil (5), Willemstad (4), de 17e-19e eeuw (3), de vroege 20e eeuw (2) of uit de laatste decennia (1) ?

Ensemblewaarde – In welke mate draagt de bestaande situatie bij aan de totale cultuurhistorische waarde van het ensemble Ruigenhil/Willemstad? Is het geheel minder waard als dit deel niet meer aanwezig zou zijn?

Kwetsbaarheid – Hoe kwetsbaar zijn de bestaande cultuurhistorische kwaliteiten wanneer daar geen specifieke aandacht voor zou bestaan? Zou de situatie makkelijk 'verrommelen', of is de situatie solide genoeg om te blijven bestaan zoals deze nu bestaat? Daarbij valt te denken aan verwaarlozing van groen, verdwijnen van de eenheid in buurtjes met veel gelijkvormigheid, etc.

3.2 Resultaten van de waardering

3.2.1 Ten geleide

Alhoewel de waardebepaling van specifieke terreinen van belang is om na te gaan wat nu strategisch de meest relevante terreinen van een gebied zijn, moet niet uit het oog verloren worden wat de betrekkelijkheid van deze waarde is. Gebieden die nu laag of zeer laag scoren en volledig vrij worden gelaten, zouden door onachtzame ingrepen niet alleen 'binnen zichzelf' nóg lager kunnen uitkomen, maar ook een negatieve uitstraling op de rest van het gebied krijgen.

Daarnaast wil een betrekkelijk lage totaalscore niet direct zeggen dat alle eigenschappen van een dergelijk gebied negatief zijn. Zo scoren de meeste zones langs de beide achterstraten niet al te hoog, maar zijn de maat van de bebouwing en de groene omgeving wel waardevol. Daaruit halen we nog een volgende beperking: om voldoende diversiteit in de waardering te bereiken, hebben we de laagst gewaardeerde deelgebieden hier 'zeer laag' genoemd en de hoogst gewaardeerde 'zeer hoog'. Binnen deze gradiënt zijn de andere waarderingen geplaatst. Dat betekent niet dat wat hier 'zeer laag' is, direct vergelijkbaar is met alles wat in andere gemeenten als 'zeer laag' gewaardeerd zou worden. De waardering heeft aldus op de 'Willemstadse schaal' plaatsgevonden.

3.2.2 Zeer hoge waarde

De hoogst mogelijke waarde is toegekend aan wat feitelijk de stedenbouwkundige hoofdstructuur van het oude dorp Ruigenhil en de vestingstad Willemstad is. Dat betreft de voorstraat met kerkterrein en Mauritshuiscomplex, havencomplex en havenbekken, alsmede de vestingwerken, vestinggracht en de vestingwerken daarbuiten. Zij zijn in hoge mate gaaf en vormen de feitelijke kern van wat het beschermd stadsgezicht Willemstad is.

3.2.3 Hoge waarde

Een hoge waarde is toegekend aan ruimtelijk nog relatief gave, maar merendeels beeldondersteunende delen van de opzet van Willemstad: de buitenzijde van de Kerkring met Landpoortstraat, en delen van de Groenstraat. Ze zijn wezenlijk voor de opzet van Willemstad, maar staan in hiërarchie net achter bovengenoemde delen. Ze zijn nog wel in hoge mate gaaf.

3.2.4 Middelmatige waarde

Een aantal deelgebieden behoort niet tot de primaire opzet van de structuur van Willemstad en/of er is sprake van naoorlogse inbreidingen die zich matig aan de vooroorlogse stedelijke opzet hebben gehouden. Wel zijn er plaatselijk nog bijzondere kwaliteiten te vinden, zoals de watergang langs de Achterstraat en de groene omgeving van de villa tegenover het Mauritshuis, maar die kwaliteiten zijn eerder incidenten dan regel.

3.2.5 Lage waarde

Gebieden met een lage waarde kennen weinig tot geen stedenbouwkundige kwaliteiten meer die het beeld van de vestingstad Willemstad versterken. Ze zijn in zichzelf gekeerd of zijn inwisselbaar voor anderssoortige bebouwing of structuren. Met name het deelgebied rond de Jan van Glymesstraat voegt heel weinig toe aan de kwaliteiten van Willemstad als geheel, hoe aardig vooral de gaafheid van dit buurtje in een andere context ook geweest zou zijn.

3.2.6 Zeer lage waarde

De enige zeer lage waarde in Willemstad is de parkeerplaats achter de Achterstraat. De parkeerplaats is een wezensvreemd element in een historische vestingstad en zorgt voor een structuur met voor het stedenbouwkundig beeld bijkomende negatieve aspecten, zoals de asfaltweg er naar toe.

4 Adviezen

4.1 Wijze van borging

Om te komen tot een solide borging adviseren wij om vanuit de waarderingsklassen te vertrekken bij het bepalen van de verschillende dubbelbestemmingen. Daarbij stellen we voor om 4 verschillende dubbelbestemmingen te hanteren.

Deze 4 dubbelbestemmingen zouden volgens bovenstaande opzet dan betrekking moeten hebben op respectievelijk de gebieden met een zeer hoge waarde (1), met een hoge waarde (2), met een middelmatige waarde (3) en met een lage of zeer lage waarde (4). Voor de twee laagste waarderingscategorieën, waar maar in heel beperkte mate cultuurhistorische waarden aanwezig zijn, hebben we de klassen samengevoegd onder één dubbelbestemming.

Overigens moeten we opmerken dat veel valt af of staat met een doordacht architectonisch en/of stedenbouwkundig ontwerp. Niet alles is immers in regels te vangen. Daar komt bij dat we deze analyse niet tot op het niveau van individuele objectkenmerken hebben uitgevoerd. Vervolgonderzoek, bijvoorbeeld bij de herinrichting van een deel van een deelgebied, kan derhalve noodzakelijk zijn om tot nadere adviezen te komen.

In onderstaand overzicht hebben we per deelgebied, geordend naar de toegekende waarde, de meest waardevolle cultuurhistorische kenmerken op een rij gezet. De nummering voor elke typologische aanduiding verwijst naar de nummering op kaartbijlage 2.

4.2 Uitwerking

Waarde Cultuurhistorie 1 – zeer hoge waarde

1 – kerk met kerkhof

- historische bouwmassa met het exterieur van de kerk;
- het gebruik van het overige deel van het terrein als kerkhof, waarbij behoud van de functie van begraafplaats met inachtneming van de historisch waardevolle kenmerken zoals oude grafmonumenten, positief is voor de belevingswaarde van de functie;
- een concentratie aan historische grafmonumenten, waarbij voornamelijk de vooroorlogse en daarbinnen in het bijzonder de 19e-eeuwse liggende zerken waardevol te noemen zijn;
- de op kaartbijlage 1 aangeduide monumentale beplanting met oudere solitaire bomen, alsmede de bomenrij langs het pad naar de hoofdentree, en de haag rond het kerkhof als structuur;
- de hekwerken bij de entrees;
- de omgrachting van het kerkhof.

5 – oude haven

- de contouren van de oude haven;
- het type beschoeiing / kades (differentiatie tussen havenkade in het zuiden en de vestingwerken in het noorden;
- de aanwezigheid van water in het ‘havenbekken’.

6 – herenhuis met tuin

- historische bouwmassa met het exterieur;
- monumentale solitaire bomen, zoals aangegeven op kaartbijlage 1;
- bewaard gebleven deel van de omgrachting, alsmede de groene berm met greppel aan de zuid- en oostzijde als relict van de vroegere omgrachting;
- het functionele contrast tussen een representatieve voorzijde en een functionele achterzijde, waarbij de huidige inrichting an sich weliswaar niet waardevol is, maar dit functionele onderscheid wel goed representeert.

13 – voorstraat

Stedenbouw en straatbeeld

- rooilijn voorzijde;
- aanwezigheid, materialisering en diversiteit private stoepen (met aanwezige hekken, palen en kettingen);
- straatprofiel met achtereenvolgens stoepen, straat, middenzone met dubbele bomenrij, straat en stoepen;
- overwegend groene karakter van achtertuinten;
- beperkte hoeveelheid reclame-uitingen, luifels, bloembakken etc. op gevels en in straatbeeld;
- materialisering straatprofiel (type verharding) vanwege historische uitstraling.³⁹

Architectuur

- aaneengesloten huizenrij met gevarieerde architectuur, met plaatselijk steegjes;
- panden met 2 bouwlagen, eventueel een mezzanino, en kap, waarbij de goot- en nok-hoogte van de panden door de gevarieerde verdiepinghoogtes nadrukkelijk verschillend is;
- nok haaks op de straat, met alleen incidenteel (bij bredere percelen) de nok evenwijdig aan de straat;
- het historische bouwvolume heeft in maat en schaal geen concurrentie van aanbouwen aan de achterzijde; indien die bestaan, zijn ze in vrijwel alle gevallen (veel) kleiner dan het historische bouwvolume;
- ‘rijkere’ / voorname uitstraling van de architectuur;

³⁹ Onbekend is namelijk of het materiaal zelf ook een zekere leeftijd kent.

- de aanwezige concentratie van historische bebouwing / historische bouwmassa (< 1965) met exterieur (het merendeel is op kaartbijlage 1 aangeduid als rijksmonument of beeldbepalend pand).

15 - havenbuurt

- aanwezigheid van aanlegpalen aan kade bij oude haven;
- materialisering van het straatprofiel (type verharding) van de volledige havenbuurt vanwege historische uitstraling;
- bestaande wegenstructuur, inclusief de steeg van Boven- naar Benedenkade, alsmede het straatprofiel (m.n. de afwezigheid van stoepen langs Boven- en oostelijke Benedenkade en de aanwezigheid langs de westzijde van de Benedenkade);
- groene karakter van wat nu het plantsoen voor het oude raadhuis is ⁴⁰;
- de veelal functionele architectuur van de aanwezige bebouwing (militaire dienstgebouwen, hotels, e.d.);
- concentratie aan historische bouwmassa (< 1965) met het exterieur;
- als historische functie de concentratie van horeca in het gebied, passend bij de havenfunctie;
- watergang zuidelijk van Bovenkade als relict van de oude dooradering van Willemstad.

16 - vestingwerken

- volledige profiel van de aardwerken;
- de aanwezige historische militaire bouwwerken (m.n. bunkers);
- de bedekking van de vestingwerken met gras;
- beplantingsstructuur met specifieke boomsoort (Hollandse linde) ⁴¹ en – mogelijk – nog meidoornstruiken of relictten daarvan op de taluds;
- watergangen aan buitenzijde van de vestingwerken als onderdeel van de oude dooradering van Willemstad.

18 – contrescarp met omgrachting

- volledige profiel van de aardwerken;
- de aanwezige watergang achter de contrescarp inclusief verloop en profilering van de oevers.
- de bedekking van de vestingwerken met gras;
- beplantingsstructuur met specifieke boomsoort (essen) ⁴².

19 – vestinggracht

- verloop van de vestinggracht;
- aanwezigheid van water;

⁴⁰ Niet zozeer het grasveld als zodanig is cultuurhistorisch interessant, maar wel het feit dat dit al langere tijd een wat groener hoekje van de havenbuurt was, vroeger met een concentratie aan bomen.

⁴¹ Niet de bomen als individuen zijn waardevol, maar vooral de boomsoort en de structuur waarin ze zijn aangeplant.

⁴² Niet de bomen als individuen zijn waardevol, maar vooral de boomsoort en de structuur waarin ze zijn aangeplant.

- profilering van de grachtoevers.

Waarde Cultuurhistorie 2 – hoge waarde

2 – achterstraat, individuele lintbebouwing

Stedenbouw en straatbeeld

- rooilijn voorzijde;
- aanwezigheid, materialisering en diversiteit private stoepen (met aanwezige hekken, palen en kettingen);
- straatprofiel met achtereenvolgens stoepen, straat, middenzone met berceau, straat en stoepen;
- overwegend groene karakter van achtertuinten;
- materialisering straatprofiel (type verharding) vanwege historische uitstraling.⁴³

Architectuur

- afwisseling van vrijstaande huizen en kleine huizenblokken, afgewisseld door steegjes;
- overwegend panden met 1 bouwlaag en kap, met incidenteel een tweede volwaardige bouwlaag in de kap;
- nok veelal evenwijdig aan de straat, met alleen incidenteel (bij smallere percelen) de nok haaks op de straat;
- architectuur van de bebouwing, passend bij de arbeidersklasse en de lagere middenklasse (arbeiderswoningen, kleine huizen met terughoudende siergevel, poorttoegangen);
- de aanwezige concentratie van historische bebouwing / historische bouwmassa (< 1965) met exterieur.

17 – kerkring met oude uitlopers

Stedenbouw en straatbeeld

- rooilijn voorzijde;
- aanwezigheid, materialisering en eenvormigheid overwegend publieke stoepen, met incidenteel uitingen van private invloed aan de Kerkring (aanwezige hekken, palen en kettingen);
- overwegend groene karakter van achtertuinten van huizen aan Kerkring, Hofstraat en Landpoortstraat;
- materialisering straatprofiel (type verharding) vanwege historische uitstraling.⁴⁴

Architectuur

- aaneengesloten huizenrij met gevarieerde architectuur, met afwisselend steegjes;
- afwisseling tussen huizen van één bouwlaag met kap en twee bouwlagen met kap;

⁴³ Onbekend is namelijk of het materiaal zelf ook een zekere leeftijd kent.

⁴⁴ Onbekend is namelijk of het materiaal zelf ook een zekere leeftijd kent.

- diversiteit tussen nokken haaks op de straat (smallere percelen) en nokken evenwijdig aan de straat (bredere percelen)
- afwisselende architectuur van de bebouwing, zowel voor de wat meer welgestelden (met rijker vormgegeven gevels) als de arbeiders (met terughoudender architectuur en poorttoegangen/werkruimten);
- de aanwezige concentratie van historische bebouwing / historische bouwmassa (< 1965) met exterieur.

20 – dijkzone

- aanwezigheid van de beer;
- fysieke verschijningsvorm;
- aanwezigheid van een pad / toegankelijkheid.

22 – dijkzone

- aanwezigheid van de beer;
- fysieke verschijningsvorm;
- aanwezigheid van een pad / toegankelijkheid.

23 – achterstraat, bebouwing met kleine huizenblokken

- rooilijn voorzijde;
- aanwezigheid en profilering van de watergang;
- de groene voortuinen tussen huis en watergang, waar aanwezig;
- bebouwing met één bouwlaag met kap, met de nok evenwijdig aan de straat;
- de aanwezige concentratie van historische bebouwing / historische bouwmassa (< 1965) met exterieur.
- materialisering straatprofiel (type verharding) vanwege historische uitstraling.⁴⁵

Waarde Cultuurhistorie 3 – middelmatige waarde

7 – achterstraat, jonge invulling (rijwoningen)

- rooilijn voorzijde;
- uniforme architectonische uitstraling van de huidige bebouwing;
- nok- en goothoogte van de bebouwing als maximaal passende maat en schaal binnen de structuur van de achterstraat (Groenstraat);
- overwegend groene karakter van achtertuinten.

10 – kerkring met oude uitlopers, later ingevuld

- rooilijn voorzijde;

⁴⁵ Onbekend is namelijk of het materiaal zelf ook een zekere leeftijd kent.

- aanwezigheid, materialisering en contrast private stoepen aan westzijde (met aanwezige hekken, palen en kettingen) en publieke stoepen aan oostzijde;
- overwegend groene karakter van achtertuinten van huizen;
- materialisering straatprofiel (type verharding) vanwege historische uitstraling.⁴⁶
- asymmetrische opzet van individueel vormgegeven huizen aan de westzijde (met overwegend nokken haaks op de straat, één bouwlaag met kap) en wat meer uniforme bouw aan de oostzijde (met overwegend nokken evenwijdig aan de straat, twee bouwlagen met kap);
- diversiteit architectuur van de bebouwing.
- de aanwezige concentratie van historische bebouwing / historische bouwmassa (< 1930) met exterieur.

11 – villabebouwing

- de bescheiden maat en schaal van het aanwezige landhuis;
- de groene omgeving van het huis aan voor- en achterzijde;

12 – inbreiding, rijwoningen

- rooilijn voorzijde;
- publieke, uniforme stoepen;
- uniforme architectonische uitstraling van de huidige bebouwing⁴⁷;
- nok- en goothoogte van de bebouwing als maximaal passende maat en schaal.

24 – achterstraat, individuele lintbebouwing

- rooilijn voorzijde;
- aaneengesloten pandenrij;
- aanwezige karakteristieken van de panden, passend bij een logistiek gebruikte achterstraat (poortdoorgangen);
- de aanwezige concentratie van historische bebouwing / historische bouwmassa met exterieur (huisnummers 5 en 9).

Waarde Cultuurhistorie 4 – lage en zeer lage waarde

3 – parkeerplaats

- materialisering parkeerplaats (type verharding) vanwege historische uitstraling.

⁴⁶ Onbekend is namelijk of het materiaal zelf ook een zekere leeftijd kent.

⁴⁷ Hierbij moeten we onderscheid maken tussen de bestaande situatie en nieuwe situaties. Bij bestaande situaties is behoud van de uniforme uitstraling, vanuit de gedachte dat er sprake is van één ontwerp dat in zichzelf een zekere interne gebiedswaarde vertegenwoordigt, wenselijk. De waarde is echter niet zó hoog, dat vervangende nieuwbouw niet mogelijk is.

4 – achterstraat, jonge invulling (kleinschalig)

- maat en schaal van de bebouwing (nok- en goothoogte) en nokrichting evenwijdig aan de straat, die past bij de tegenoverliggende bebouwing en generiek bij de achterstraten.

8 – achterstraat, bebouwing met kleine huizenblokken

- rooilijn voorzijde, als voortzetting van de rooilijn verder zuidelijk;
- geleding van de gevel.

9 – inbreiding, rijwoningen

- rooilijn voorzijde;
- publieke, uniforme stoepen;
- uniforme architectonische uitstraling van de huidige bebouwing ⁴⁸;
- nok- en goothoogte van de bebouwing als maximaal passende maat en schaal.

14 – voormalig kazerneterrein, nu woonhof

- rooilijn straatzijde;
- materialisering straat met klinkerverharding vanwege historische uitstraling;
- maat en schaal van de bebouwing (nok- en goothoogte) en nokrichting evenwijdig aan de straat, aan de zijde van de Kerkring-Willem de Zwijgerstraat;
- maat en schaal van de bebouwing op het achterterrein in zoverre, dat zij vanaf de Kerkring niet zichtbaar is door haar hoogte.

21 – zone buiten de vesting

- openheid;
- aanwezigheid van een graszode.

⁴⁸ Hierbij moeten we onderscheid maken tussen de bestaande situatie en nieuwe situaties. Bij bestaande situaties is behoud van de uniforme uitstraling, vanuit de gedachte dat er sprake is van één ontwerp dat in zichzelf een zekere interne gebiedswaarde vertegenwoordigt, wenselijk. De waarde is echter niet zó hoog, dat vervangende nieuwbouw niet mogelijk is.

Bijlage 1. Onderbouwing waardering

In de grijze cel van elke tabel is het stedenbouwkundig type weergegeven. Tussen haakjes zijn daarachter de meest relevante straatnamen vermeld.

1 – kerk met kerkhof (Kerkring, Landpoortstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	5	De inrichting van het deelgebied is als zeer gaaf te karakteriseren. Er is sprake van een uiterlijk intact kerkgebouw, een kerkhof met een daarop aansluitende inrichting met grafmonumenten (deels uit de 19e eeuw), monumentale bomen en een omsluiting met waterloop, heg en toegangspoorten.
Zeldzaamheid	5	Het type kerk met kerkhof zoals dat in Willemstad voorkomt is bijzonder te noemen. Reden daarvoor is de gaafheid van het geheel, maar ook het feit dat het gaat om de oudste voor de protestantse eredienst gebouwde kerk, die de situatie in Willemstad uniek maakt. Verder is het voorkomen van kerkhoven rond kerken geen algemeen verschijnsel, omdat met name in stedelijke contexten in 1829 de kerkhoven zijn gesloten en als pleinen zijn ingericht.
Kenmerkendheid	5	Kerk en kerkhof zijn zeer kenmerkend voor de stedenbouwkundige opzet van Willemstad. Samen met de Voorstraat, de havenbuurt en de haven vormen zij het hart van het dorpsstype waarop de plattegrond van Willemstad gebaseerd is.
Ouderdom	4	Alhoewel de kerk al sinds de aanleg van Ruigenhil vanaf 1565 voorzien was, is de koepelkerk pas tussen 1597 en 1607 voltooid. Tot die tijd werd in het oude raadhuis gekerkt. Mede om die reden hebben kerk en kerkhof niet de hoogst mogelijke score.
Ensemblewaarde	5	Kerk en kerkhof vormen het stedenbouwkundige hart van Willemstad en horen bij de basale opbouw van een kerkring-voorstraatdorp. Mede vanwege de gave toestand is de positieve bijdrage aan het ensemble hoog.
Kwetsbaarheid	3	De kwetsbaarheid van het ensemble is relatief beperkt. De kerk is als rijksmonument beschermd en staat niet bloot aan bedreigingen als ingrijpende verbouwing of

		sloop. Het kerkhof is door zijn gebruik bovendien voor langere tijd gefixeerd. De kwetsbaarheid van individuele bijzondere grafmonumenten is wel hoger.
2 – achterstraat, individuele lintbebouwing (Groenstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	De lintbebouwing met 'achterstraat-kenmerken' als poortdeuren is redelijk goed bewaard gebleven. Ook het straatprofiel met bomen en stoepen, alsmede de groene tuinen zijn nog aanwezig. Hier en daar is een enkele jongere invulling, die niet op het karakter van de rest aansluit.
Zeldzaamheid	3	Aangezien achterstraten minder vaak dan voorstraten een commerciële functie hebben gekregen, is de mate van gaafheid van dergelijke straten doorgaans hoger en derhalve is de situatie zoals die in Willemstad voorkomt minder zeldzaam. Heel algemeen is dit type evenwel ook niet te noemen.
Kenmerkendheid	4	Dergelijke bebouwing aan achterstraten is weliswaar niet de meest prominente zijde van een kerkring-voorstraatdorp, maar wel kenmerkend voor een dergelijk dorp te noemen. Achterstraten vormen immers een vast 'duo' met voorstraten.
Ouderdom	3	De bebouwing langs de Groenstraat is minder oud dan die langs de Voorstraat. Bovendien zijn open stukken nog in de 20e eeuw met nieuwbouw ingevuld. Om die reden scoort dit deelgebied 3 op ouderdom, alhoewel daarbij moet worden opgemerkt dat de achterstraat wel al onderdeel van de oorspronkelijke aanleg van Ruigenhil uitmaakte.
Ensemblewaarde	5	Elke pronkzijde heeft zijn keerzijde. Weliswaar vormen voorstraat en kerkring het hart van het oude dorp, maar direct daarna moet ook de achterstraat genoemd worden. Dit gedeelte van de achterstraat, met zijn individuele lintbebouwing waaruit de sociale verschillen met de voorstraat nog duidelijk naar voren komen, maakt een onlosmakelijk onderdeel van Ruigenhil/Willemstad uit.
Kwetsbaarheid	4	Individuele kleinschalige bebouwing is gevoelig voor aantastingen, vooral omdat de huidige wooneisen vaak ruimer zijn dan een dergelijk pand kan bieden. Het straatprofiel daarentegen is als gemeentelijke invloeds-

		sfeer minder kwetsbaar.
--	--	-------------------------

3 – parkeerplaats (Achterstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	1	Door de aanleg van de parkeerplaats met klinkerbestrating is het deelgebied ingrijpend veranderd en niet gaaf meer.
Zeldzaamheid	1	Parkeerplaatsen zijn geen zeldzaam fenomeen.
Kenmerkendheid	1	Een parkeerplaats is niet kenmerkend voor een historische vestingstad.
Ouderdom	1	De parkeerplaats is in de tweede helft van de 20e eeuw aangelegd en heeft derhalve een beperkte ouderdom.
Ensemblewaarde	1	De parkeerplaats levert geen positieve bijdrage aan het ensemble van de vestingstad Willemstad.
Kwetsbaarheid	1	Een parkeerplaats is als robuuste ingreep niet kwetsbaar te noemen. Er zijn geen waarden binnen de parkeerplaats die dreigen verloren te gaan.

4 – achterstraat, jonge invulling (kleinschalig) (Achterstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	3	Alhoewel er één historisch / beeldbepalend pand staat (Achterstraat 49), is het deelgebied niet gaaf te noemen. Het merendeel van de bebouwing is in de laatste decennia toegevoegd, nadat hier eerder vooroorlogse schuren waren gesloopt. Wel gaaf te noemen is de groene omgeving, met name de tuinen. De hoogte van de bebouwing correspondeert met wat in de directe omgeving gebruikelijk is.
Zeldzaamheid	2	Weliswaar is dergelijke bebouwing schaars binnen de vestingstad zelf, maar niet zeldzaam in algemene zin.
Kenmerkendheid	3	Wanneer we nagaan wat de vestingstad Willemstad nu in essentie is, is dit deelgebied niet kenmerkend te noemen voor wat betreft architectuur en stedenbouwkundige setting. Anderzijds is de inpassing in de achterstraat met achtertuinen en een rooilijn nabij de straat wél kenmerkend. Daarin speelt mee dat het oudste van de panden inmiddels ook een waarde / kenmerk op zich is, waardoor de kenmerkendheid van de rest ook beïnvloed wordt.
Ouderdom	2	De bebouwing en stedenbouwkundige inrichting dateert grotendeels uit de 20e eeuw en is derhalve niet oud.

		Ouder zijn wel het verloop van de Achterstraat en de aanwezigheid van groen achter de huizen.
Ensemblewaarde	2	Het deelgebied levert in zijn huidige toestand een zeer beperkte bijdrage aan het ensemble 'vesting Willemstad'. Het is noch medebepalend voor de hoofdstructuur, noch een bijzonder fraai deelgebied dat zijn stempel op de stad drukt.
Kwetsbaarheid	2	Het deelgebied is in die zin weinig kwetsbaar, omdat er nauwelijks bijzondere waarden voorkomen. Alleen het ene waardevolle object is redelijk kwetsbaar te noemen. Dat geldt niet voor de straat als zodanig, waarvan het verloop voldoende is geborgd.

5 – oude haven (Benedenkade)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	5	De haven van Willemstad kent in hoge mate zijn oorspronkelijke contouren nog. De oeverlijn is vrijwel ongewijzigd, met uitzondering van de toegang tot de jachthaven. Ook de stenige overgang naar de havenbuurt en de groene overgang naar de vestingwerken is nog herkenbaar.
Zeldzaamheid	4	Alhoewel haventjes vaker voorkomen bij kerkring-voorstraatdorpen, is de combinatie met de vestingwerken en de gave toestand waarin de context zich bevindt, redelijk zeldzaam te noemen.
Kenmerkendheid	5	Het haventje is zeer kenmerkend voor de historische ontwikkeling van Willemstad; het is één van de basis-elementen van de structuur van het dorp en de latere stad, en is onmisbaar in de economische ontwikkeling van Willemstad.
Ouderdom	5	Als onderdeel van de oorspronkelijke opzet van Ruigenhil heeft de haven de hoogst mogelijke score gekregen.
Ensemblewaarde	5	De haven heeft sterke invloed op de ensemblewaarde, vooral omdat deze verkeerstechnisch op een bepalend punt ligt: het haventje ligt aan de hoofdentree van Willemstad voor veel bezoekers. Daarnaast maakt het een essentieel onderdeel uit van de hoofdstructuur van de stad.
Kwetsbaarheid	3	De vastgelegde contouren van de haven zijn redelijk stabiel en niet gemakkelijk aantastbaar. Ook het gebruik is weinig bedreigend. Enig gebruik is echter noodzakelijk om verval te voorkomen.

6 – herenhuis met tuin (Hofstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Weliswaar is het complex van het Mauritshuis in hoofdlijnen nog gaaf, maar op details is er wel het één en ander gewijzigd. Daarbij denken we aan de terreininrichting en het verdwijnen van een deel van de omgrachting.
Zeldzaamheid	5	In combinatie met het kerkring-voorstraatdorp is een dergelijk monumentaal woonhuis heel zeldzaam. Het is een uiting van een bijzondere situatie, namelijk de relatie tussen een bijzonder dorpsstype en de ombouw tot een vestingstad met persoonlijke betrokkenheid van de Van Oranje-Nassau's.
Kenmerkendheid	5	Voor Willemstad is het Mauritshuis zeer kenmerkend. Dat heeft deels te maken met de historische ontwikkeling waarbinnen het huis als jachthuis en buitenverblijf en veel later (1973-1997) als gemeentehuis een rol speelt, maar deels ook functioneert het als een beeldmerk van Willemstad en heeft door die omstandigheid aan kenmerkendheid gewonnen.
Ouderdom	4	Evenals de koepelkerk is het Mauritshuis secundair in de vestingstad ontwikkeld, namelijk in 1623.
Ensemblewaarde	5	Het Mauritshuis is een onlosmakelijk en onmisbaar onderdeel van het tot vestingstad omgebouwde kerkring-voorstraatdorp omgebouwde Ruigenhil, en laat de bijzondere relatie met de Van Oranje-Nassau's zien.
Kwetsbaarheid	4	Enerzijds is het gebouw als rijksmonument niet zo kwetsbaar, anderzijds is het dynamische gebruik en de logistiek die daarmee samenhangt in potentie van invloed op de kwaliteit.

7 – achterstraat, jonge invulling (rijwoningen) (Groenstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	De naoorlogse invulling van het noordelijk deel van de Groenstraat is in hoge mate gaaf gebleven, waarbij vooral de behouden eenvormigheid in het vizier springt. Er lijkt nauwelijks iets gewijzigd te zijn, alhoewel plaatselijk met name aan de achterzijde aspecten waarschijnlijk gewijzigd zijn ten behoeve van de ontsluiting.
Zeldzaamheid	2	De zeldzaamheid van zowel het type woningen als de

		situering is beperkt. Omdat op dergelijke woningen door- gaans nauwelijks enige commerciële druk ligt, is het behoud van groene tuinen hier meer vanzelfsprekend dan bijvoorbeeld achter de Voorstraat. Hetzelfde geldt voor het straatprofiel aan de voorzijde.
Kenmerkendheid	3	Eenzijds is het plangebied niet kenmerkend voor de vesting Willemstad, omdat het weinig laat zien van wat de langetermijngeschiedenis van Willemstad feitelijk is. Anderzijds maakt naoorlogse bebouwing toch een sub- stantieel deel uit van de vesting, en laat het iets zien van die tijdsdoorsnede – en wel in combinatie met een rede- lijke inrichting van het straatprofiel, van een oude straat.
Ouderdom	2	De bebouwing dateert uit de tweede helft van de 20e eeuw en is derhalve niet van een hoge ouderdom te noemen. De straat als zodanig hoort wel bij de oorspron- kelijke opzet van de voorstraat met twee achterstraten.
Ensemblewaarde	4	De ensemblewaarde is redelijk hoog ingeschaald, omdat de bebouwing langs de rooilijn van de historische achter- straat een integraal onderdeel uitmaakt van het patroon van de voorstraat met twee achterstraten. Daarnaast is de sobere rijbebebouwing in lijn met de soberheid die – door meerdere tijdspannen heen – kenmerkend is voor achterstraten. De groene achtertuinten en het straatpro- fiel vervolmaken het ensemble.
Kwetsbaarheid	4	Naoorlogse woningen staan landelijk onder druk vanwe- ge de beperkte ruimte en lage energieficiëntie. Derhal- ve is sloop en vervangende nieuwbouw een mogelijke bedreiging. Het straatprofiel op zichzelf is minder kwets- baar, alhoewel voor de historische uitstraling de parkeer- druk en de beperkte mogelijkheid om op eigen terrein te parkeren, zijn invloed op het straatbeeld heeft.

8 – achterstraat, bebouwing met klei- ne huizenblokken (Achterstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	3	De gaafheid van dit ensemble is zeer beperkt. Aan de westzijde vinden we een recent nieuwbouwcomplex, waarbij door geleiding voorkomen is dat het blok te mas- sief overkomt. Aan de oostzijde staan enkele naoorlogse nieuwbouwblokjes die in maat en schaal aansluiten bij de rest, maar door hun stenige omgeving niet bij de aan-

		grenzende percelen passen. Het straatprofiel oogt door de aard van de bebouwing wat rommelig.
Zeldzaamheid	2	De stenige situatie zonder al teveel bijzonderheden is niet zeldzaam te noemen.
Kenmerkendheid	2	Door de enigszins rommelige omgeving en beperkte hoeveelheid historische bouwmassa is het geheel niet kenmerkend voor Willemstad.
Ouderdom	2	De bebouwing dateert van (ver) na de Tweede Wereldoorlog. Slechts de straat als structuur is (veel) ouder.
Ensemblewaarde	2	Het geheel vormt geen bijzondere bijdrage aan de historische vestingstad Willemstad. Door zorgvuldige inpassing van de recente nieuwbouw is een grotere negatieve invloed echter voorkomen.
Kwetsbaarheid	3	Eenzijds is de kwaliteit van het deelgebied al beperkt, maar toch kan het, zeker qua massa en situering, nog slechter als er niet goed wordt gelet op deze zaken.

9 – inbreiding, rijwoningen (Jan van Glymesstraat, Grimhoek)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Het zeer op zichzelf staande buurtje uit de wederopbouwperiode rond de Jan van Glymesstraat is in hoge mate gaaf bewaard gebleven, en kent een hoge graad van eenvormigheid. Ook de invulling van de openbare ruimte lijkt sinds de bouw in beperkte mate gewijzigd te zijn.
Zeldzaamheid	2	Dergelijke wederopbouwbuurtjes zijn niet zeldzaam te noemen, alhoewel door de gaafheid er wel enige zeldzaamheidswaarde aan toe te kennen is.
Kenmerkendheid	2	Het buurtje is niet kenmerkend voor historische vestingsteden in zijn algemeenheid, en evenmin voor Willemstad in het bijzonder. De andere wederopbouwbuurtjes interacteren meer met de historische structuur dan dit buurtje.
Ouderdom	2	Het deelgebied scoort relatief laag vanwege de geringe ouderdom uit de naoorlogse periode.
Ensemblewaarde	4	De ensemblewaarde ten opzichte van de rest van Willemstad is gering, maar vanwege de omvang en opzet van het buurtje bestaat er ook een interne ensemblewaarde. Het relatief gave buurtje vertoont grote interne samenhang.

Kwetsbaarheid	3	Eenzijds is het buurtje kwetsbaar voor versterking van de interne eenvormigheid, anderzijds is de eigendomssituatie vermoedelijk zodanig, dat er weinig reden is dat de architectonische eenvormigheid van het buurtje geweld aangedaan zal worden. De kwetsbaarheid zit 'm vooral in de mogelijkheid dat er sloop en vervangende nieuwbouw zal plaatsvinden.
---------------	---	---

10 – kerkring met oude uitlopers, later ingevuld (Molenpad)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Het Molenpad is een ensemble van bebouwing uit meerdere decennia van de 20e eeuw. De westzijde heeft een vooroorlogs karakter met bebouwing waarvan de rooilijn direct tegen de (private?) stoep ligt. Aan de oostzijde zijn, passend bij de architectuur van de huizen, wel voortuinen aangelegd. Op een enkele dakkapel na is aan de huizen weinig aangepast, en ook het straatprofiel is – getuige de asymmetrische inrichting – nooit aangepast.
Zeldzaamheid	2	Dergelijke zeer gevarieerde buurtjes zijn relatief algemeen in veel steden. Voor Willemstad echter is de situatie uniek.
Kenmerkendheid	3	Het deelgebied is niet zeer kenmerkend voor Willemstad als geheel, alhoewel met name de individuele lintbebouwing met stoepen langs de westzijde enigszins met andere straten in de vesting vergeleken kan worden.
Ouderdom	3	Het zwaartepunt van de bebouwing langs het Molenpad ligt in de vroege 20e eeuw, waardoor we van een middelmatige ouderdom kunnen spreken.
Ensemblewaarde	3	De ensemblewaarde is als middelmatig te kenmerken. Enerzijds levert het straatje geen grote bijdrage aan de ensemble 'vesting Willemstad' als geheel, anderzijds is het straatje door zijn profiel en de individuele bebouwing, met name langs de westzijde, aardig genoeg om beeldondersteunend te werken.
Kwetsbaarheid	3	De kwetsbaarheid zit 'm onder meer in de mogelijkheid van individuele pandeigenaren om ingrijpend te verbouwen of te slopen. Daar staat tegenover dat het straatprofiel niet zo kwetsbaar is door de eigendomssituatie, en het feit dat de dynamiek van het straatje zo beperkt is dat er in de bebouwing ook geen enorme ingrepen te verwachten zijn.

11 – villabebouwing (Hofstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	De inrichting van het terrein weerspiegelt nog in hoge mate de toestand ten tijde van de bouw, voor zover te achterhalen is. Er lijken nadien in beperkte mate toevoegingen te zijn doorgevoerd.
Zeldzaamheid	2	Een woonhuis als dit met zijn omliggende tuin is in algemene zin niet zeldzaam te noemen. Voor Willemstad is de situatie dat wel, maar omdat het perceel voor de Willemstadse context niet erg kenmerkend is, hebben we die benadering hier een ondergeschikte rol laten spelen.
Kenmerkendheid	2	Villabebouwing met grote tuinen is voor de vesting Willemstad niet kenmerkend. De reden dat hier toch een 2 in plaats van een 1 gescoord is, heeft te maken met de grote tuin die de onbebouwde situatie van vóór de bouw van het huis weerspiegelt.
Ouderdom	2	Het pand en de inrichting van het perceel dateren van na de Tweede Wereldoorlog, en er is derhalve geen hoge ouderdom aan toe te kennen.
Ensemblewaarde	4	Weliswaar is de aanwezigheid van de villa als zodanig geen grote toevoeging aan de context van de vesting Willemstad, maar het groene karakter en de intactheid van het perceel als zodanig zijn dat wel. De opzet betekent 'lucht' in een van oudsher ook dun bebouwde binnenrand van de vestingstad.
Kwetsbaarheid	4	De huidige toestand is in zoverre kwetsbaar dat ruimtelijke druk op een dergelijk groot perceel kan leiden tot een verkaveling en bebouwing met meerdere woningen. Bovendien bestaat het risico dat het huis op den duur te klein bevonden wordt en nieuwbouw met het tegenoverliggende Mauritshuis gaat 'concurreren'.

12 – inbreiding, rijwoningen (Prins Mauritsstraat, Kazernestraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Evenals de omgeving van de Jan van Glymesstraat is ook hier aan de Prins Mauritsstraat en Kazernestraat sprake van een vrij goed geconserveerd wederopbouwbuurtje, zowel qua bebouwing als qua straatprofiel en inrichting van de voortuinen. Er is nauwelijks sprake van

		verrommeling en het geheel oogt redelijk uniform.
Zeldzaamheid	2	Wederopbouwbuurtjes zijn noch in algemene zin, noch voor Willemstad een zeldzaam iets.
Kenmerkendheid	3	Enerzijds zijn wederopbouwbuurtjes kenmerkend voor Willemstad, omdat er na de Tweede Wereldoorlog meerdere inbreidingen hebben plaatsgevonden, en deze ingrepen hun stempel op het stadje hebben achtergelaten. Anderzijds voegen ze in beperkte mate iets toe aan het lange-termijnverhaal van de ontwikkeling van Ruigenhil en Willemstad.
Ouderdom	2	Het buurtje dateert van na de Tweede Wereldoorlog, en er is derhalve een beperkte ouderdom aan toe te kennen.
Ensemblewaarde	4	De ensemblewaarde is zowel intern als ten opzichte van de rest van de vestingstad redelijk hoog. Enerzijds heeft dat er, net als bij de Jan van Glymesstraat, mee te maken dat er door de eenvormigheid een grote mate van samenhang binnen het buurtje is blijven bestaan. Aan de andere kant is hier, meer dan bij voornoemd buurtje, sprake van een ruimtelijke relatie met de rest van de vestingstad. Daardoor maakt deze wederopbouwbuurt meer deel uit van het geheel.
Kwetsbaarheid	3	De bestaande eenvormigheid en de beperkte omvang van de woningen maken het complex kwetsbaar. Anderzijds lijkt het erop dat er één eigenaar is die het complex als geheel beschouwt, waardoor er geen veelvormigheid en verrommeling optreden. Net als in andere wederopbouwbuurtjes is parkeerdruk een mogelijke bedreiging voor het historisch beeld.

13 – voorstraat (Voorstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	5	De Voorstraat vormt de 'grande allée' van de stad. Vanaf de havenbuurt wordt de bezoeker via de brede voorstraat met zijn beplanting en oude lantaarns richting de koepelkerk geleid, die als oriëntatiepunt in de straat fungeert. De relatief rijke uitstraling van de bebouwing en de vele privéstoeppen weerspiegelen nog steeds de grandeur van weleer. Deze hoge dichtheid van oude bebouwing komt mede tot uiting in de grote hoeveelheid aan monumenten en karakteristieke bebouwing. De combinatie van straatprofiel, bebouwing en groene ruimtes daarachter leiden tot een zeer hoge score op het criterium gaafheid. Wel is

		er hier en daar sprake van terrassen en gevel- en troit-toirreclame die enigszins afbreuk aan dit beeld doen.
Zeldzaamheid	4	Met name een voorstraat is in commerciële zin aantrekkelijk als gebied voor middenstanders. Dat brengt in veel gevallen zaken met zich mee die de gaafheid en de historische uitstraling niet ten goede komen. We denken daarbij aan gevelreclame, terrassen etc. De beperkte aanwezigheid van dergelijke zaken in een verder relatief gaaf straatbeeld (m.n. in het zuidelijk deel) leidt tot een hoge mate van zeldzaamheid.
Kenmerkendheid	5	De Voorstraat in zijn huidige toestand is in zeer hoge mate kenmerkend voor een tot stad verworpen kerkring-voorstraatdorp. Het vormt één van de essentiële onderdelen van een dergelijke nederzetting, en het verhaal kan aan de hand van deze straat alleen al redelijk goed verteld worden.
Ouderdom	5	De Voorstraat vormt de straat waar men al vanaf de stichting van Ruigenhil in het midden van de 16e eeuw percelen ter bebouwing ging uitgeven. Derhalve heeft dit deelgebied de hoogst mogelijke score, met die aantekening dat het merendeel van de panden tenminste qua exterieur uit later eeuwen dateert.
Ensemblewaarde	5	De Voorstraat is één van de belangrijkste gebieden voor het ensemble dat de vesting Willemstad vormt, en de ensemblewaarde van dit deelgebied is in de huidige toestand derhalve zeer hoog.
Kwetsbaarheid	5	De combinatie van de hoge mate van gaafheid van straatprofiel, exterieur van de bebouwing en groene achterruimtes met de commerciële druk die normaliter op dergelijke voorstraten ligt maakt dat de straat als zeer kwetsbaar kan worden aangemerkt.
14 – voormalig kazerneterrein, nu woonhof (Kerkring, In de Veste)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	3	Het kazerneterrein is één van de deelgebieden die de afgelopen eeuw de meeste veranderingen heeft doorgemaakt, zeker als duidelijk wordt dat het gebied al sinds de 18e eeuw bebouwd is. De sloop van de kazerne in de eerste decennia van de 20e eeuw heeft ertoe geleid dat het deelgebied opnieuw ingericht moest worden. Een

		deel van de bebouwing dateert pas van enkele decennia geleden. Van een gaaf deelgebied kunnen we derhalve niet meer spreken, al wordt de score op dit onderdeel wat hoger als we er de bebouwing langs de Willem de Zwijgerstraat bij rekenen.
Zeldzaamheid	2	De op zichzelf weinig bijzondere bebouwing kent geen zeldzaamheden die cultuurhistorisch van belang zijn.
Kenmerkendheid	3	Het deelgebied heeft een afwijkend ontwerp dat eerder doet denken aan een oud hofje dan aan een kazerneterrein. Alhoewel een kazerne kenmerkend is voor een vestingstad, geldt dat voor de huidige toestand van het terrein maar in zeer beperkte mate.
Ouderdom	2	Het merendeel van de bebouwing en de stedenbouwkundige situatie dateren uit de tweede helft van de 20e eeuw, en de ouderdom ervan is dus gering.
Ensemblewaarde	3	Intern geredeneerd vormt de bebouwing rond 'In de Veste' een ensemble. Het geheel doet echter relatief weinig met de rest van de vesting Willemstad, waardoor de totale ensemblewaarde op middelmatig uitkomt.
Kwetsbaarheid	3	De kwetsbaarheid van het complex is relatief gering door de eigendomssituatie en de beperkte cultuurhistorische relevantie van het complex. Ontwikkelingen in de zorg kunnen echter leiden tot noodzakelijke aanpassingen van het complex, waardoor de interactie tussen het complex en de omgeving kan veranderen.

15 – havenbuurt (Benedenkade, Bovenkade, Rozemarijnstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	De havenbuurt kent een hoge mate van gaafheid, zowel qua inrichting van de openbare ruimte (waaronder klinkerbestrating), de relatie met het havenbekken (aanlegpalen), als de bebouwing eromheen. Onderdeel van die bebouwing zijn o.a. het arsenaal, het oude raadhuis, restaurant Bellevue en pakhuizen aan de Bovenkade. Hieruit komen prominente vroege functies van de havenbuurt: opslaan, overslaan, horeca, bestuur en defensie. Hier en daar is in de loop van de 20e eeuw bebouwing vervangen, zoals bij Het Wapen van Willemstad en aan de Benedenkade.
Zeldzaamheid	4	De bijzondere combinatie van waarden in de havenbuurt,

		met relaties met meerdere facetten van de Willemstadse geschiedenis, is zeldzaam te noemen.
Kenmerkendheid	5	De havenbuurt is zeer kenmerkend voor de geschiedenis van Willemstad, omdat hier een aantal functies samenkomt dat de geschiedenis van Willemstad heeft gevormd, zoals de levendigheid van een haven, de voorrechten van een zelfstandig bestuur en de logistieke functies van een vesting.
Ouderdom	4	De havenbuurt behoort tot de oudste onderdelen van Ruigenhil en Willemstad, en een integraal deel van de hoofdstructuur. Door de aanwezigheid van enkele 20e-eeuwse inbreidingen is de score op ouderdom één punt lager uitgevallen.
Ensemblewaarde	5	De ensemblewaarde van de havenbuurt is zeer hoog, zowel door het feit dat de havenbuurt één van de historisch belangrijkste onderdelen van de nederzetting Ruigenhil/Willemstad vormt, maar ook omdat vanuit de havenbuurt de Voorstraat en de koepelkerk beleefd kunnen worden. De ruimtelijke/visuele verbinding met de andere essentiële onderdelen van de stad is derhalve heel sterk.
Kwetsbaarheid	5	De havenbuurt is door zijn verfijnde maar niet chique inrichting en verkaveling met veel individuele architectuur relatief kwetsbaar. Ondoordachte ingrepen in de openbare ruimte of aan de individuele panden, waar commerciële druk zeker aanwezig is, kunnen het kenmerkende karakter van een havenbuurt – waar een zekere sfeer van 'hier wordt gewerkt' van uitgaat – aantasten.

16 - vestingwerken	Score	Onderbouwing
Gaafheid	5	De vestingwerken van Willemstad zijn zeer gaaf. Daarbij moeten we opmerken dat de vestingwerken niet meer de toestand uit hun 'actieve periode' hebben, met name als gevolg van beplanting van de wallen met opgaande bomen. Deze parkaanleg is echter eveneens waardevol, vooral omdat dit plaatsvond met behoud van de aardwerken zelf. De bunkers uit de Tweede Wereldoorlog vormen een aanvulling die aantonen dat Willemstad ook na de opheffing van de vesting nog een strategisch belangrijk punt vormde.
Zeldzaamheid	5	Alhoewel de noordwesthoek van Noord-Brabant met zeer gave vestingstadjes als Woudrichem, Heusden en Willemstad rijk bedeed is, zouden we bijna vergeten dat

		verreweg het merendeel van de vestingen in Nederland grotendeels ontmanteld is. Waar nog contouren van bastions bestaan, zoals in Wageningen en Groenlo, zijn deze veelal door vergraving sterk afwijkend van hun oorspronkelijke toestand. Waar de wallen niet volledig werden afgegraven, zoals in Bredevoort, had dat te maken met het feit dat er bijvoorbeeld een windmolen op het bastion stond.
Kenmerkendheid	5	De vestingwerken van Willemstad zijn zeer kenmerkend voor de vesting – ze belichamen feitelijk de militaire betekenis die Willemstad tot in de 20e eeuw had. Veel mensen uit de regio zullen op een kaart met alleen de contouren van de vestingwerken al herkennen dat het om Willemstad gaat.
Ouderdom	4	De vestingwerken dateren uit de tweede periode van de nederzetting, namelijk de ombouw van het dorp Ruigenhil tot de vestingstad Willemstad. Ook zijn er jongere toevoegingen. Om die reden scoren we net niet maximaal op dit criterium.
Ensemblewaarde	5	Samen met de hoofdstructuur van de straten en bebouwing vormen de vestingwerken het hart van het ensemble 'Willemstad'. Zonder deze vestingwerken zou Willemstad niet zijn waarde hebben die het nu heeft.
Kwetsbaarheid	5	De vestingwerken zijn relatief kwetsbaar. Enerzijds zijn ze door hun omvang weliswaar robuust, maar door hun samenhang heeft ingrijpen op één specifieke plek (bebouwing, aanpassing beplanting) al invloed op een groot gebied eromheen. De kwetsbaarheid is bovendien hoger omdat de vestingwerken zo relevant zijn voor Willemstad als geheel: een verkeerde ingreep springt ook vanuit dat perspectief direct in het oog.
17 – kerkring met oude uitlopers (Kerkring, Landpoortstraat, Hofstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Evenals de Voorstraat kennen de Kerkring en de Landpoortstraat nog een hoge mate van gaafheid, bijvoorbeeld waar het gaat om de ouderdom van bebouwing en de beperkte aantasting van de voorgevels door latere verbouwingen. Het straatprofiel is met name aan de

		Landpoortstraat echter iets meer op het gemotoriseerde verkeer ingericht, en er zijn parkeervakken voor de auto's. Daardoor scoort dit deelgebied net iets lager op het aspect 'gaafheid'.
Zeldzaamheid	4	Ondanks de bescheiden aantastingen van de openbare ruimte is de hoeveelheid historische bebouwing die hier aaneengesloten en in de historische stedenbouwkundige setting te vinden is, geen vanzelfsprekendheid. Vanuit dat perspectief is er een hoge mate van zeldzaamheid aan toe te kennen, ook omdat hier – weliswaar iets minder dan elders – sprake is van een redelijk gaaf gevelbeeld.
Kenmerkendheid	4	De aanloopstraat vanuit de Landpoort en de Kerkring rondom kerk en kerkhof is kenmerkend voor de hoofdstructuur van Willemstad. Ze zijn een integraal onderdeel van de historische bouwmassa die zich verder vooral langs de Voorstraat en in mindere mate langs de beide achterstraten bevindt.
Ouderdom	4	De hoeveelheid historische bebouwing en het feit dat de weg deel uitmaakt van de historische structuur van Ruijterhuil en Willemstad heeft geleid tot een hoge score op het onderdeel 'ouderdom'.
Ensemblewaarde	4	De Landpoortstraat vormt als toevoerweg vanuit het zuidoosten, liggend achter de historische maar nu verdwenen Landpoort, een belangrijk ensemble met de rest van de stad. De Kerkring is een essentieel onderdeel van het dorpsstype van het kerkring-voorstraatdorp. Door de grote dichtheid aan historische bouwmassa maken beide deelgebieden een integraal deel uit van het ensemble 'vesting Willemstad'.
Kwetsbaarheid	4	De vaak kleine pandjes, soms ook met een bescheiden uitstraling, zijn kwetsbaar voor ingrijpende wijzigingen of sloop. Het straatprofiel op deze wellicht drukste weg binnen de vesting is kwetsbaar voor verdere aanpassingen om het verkeer te kunnen behandelen.
18 – contrescarp met omgrachting (Singel)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	5	De contrescarp met de bijbehorende watergang rond de buitenzijde van de gracht is nagenoeg gaaf bewaard gebleven.

Zeldzaamheid	5	Een structuur als deze valt niet als eerste in het oog, wanneer de aandacht volledig zou uitgaan naar de wallen binnen de gracht. Om die reden is zij relatief zeldzaam.
Kenmerkendheid	4	Een contrescarp rond de gracht is kenmerkend voor de meeste vestingsteden, en dus een belangrijk onderdeel voor Willemstad. Omdat ze in het beeld een ondergeschikte rol spelen ten opzichte van de wallen zelf, hebben we ze één punt lager beoordeeld.
Ouderdom	4	De contrescarp maakt deel uit van de vestingperiode van Willemstad en heeft op basis daarvan een hoge score gekregen.
Ensemblewaarde	5	De ensemblewaarde van de contrescarp is hoog, omdat de structuur een integraal deel uitmaakt van één van de essenties van Willemstad: de vestingwerken.
Kwetsbaarheid	4	De contrescarp is als structuur buiten de gracht en minder bekend fenomeen relatief kwetsvoor voor ingrepen.

19 - vestinggracht	Score	Onderbouwing
Gaafheid	5	De vestinggracht is vrijwel volledig gaaf bewaard gebleven, inclusief de vaste plekken ter passage ervan. Daardoor is de gracht niet alleen als visuele barrière, maar ook als functionele barrière beleefbaar.
Zeldzaamheid	5	Het aantal vestingsteden in Nederland is beperkt, en het aantal waarbij de gracht volledig en volgens het historische profiel bewaard is gebleven, is nóg geringer. Alleen de regio Noordwest-Brabant is hier een opvallende uitzondering op. Om die redenen is hier de hoogste score toegekend.
Kenmerkendheid	5	De vestinggracht maakt een integraal onderdeel uit van de basis van wat Willemstad is, en is derhalve – mede vanwege de toestand – zeer kenmerkend voor de vestingstad Willemstad.
Ouderdom	4	Vanwege de aanleg in de periode dat de vesting werd gebouwd, vanaf de jaren 80 van de 16e eeuw, is er op het criterium 'ouderdom' een hoge score genoteerd.
Ensemblewaarde	5	De vestinggracht is een onmisbaar onderdeel van het ensemble 'vesting', en heeft derhalve een zeer hoge score op 'ensemblewaarde' toegekend gekregen.
Kwetsbaarheid	5	De kwetsbaarheid van de vestinggracht is met name door de intactheid groot. Nieuwe passages over de gracht ter ontsluiting van de vesting zouden dit relatief oorspronke-

		lijke beeld al beïnvloeden. Niet elke aanpassing is direct negatief, maar het is wel een belangrijk aandachtspunt vanwege de hoge mate van intactheid en tegelijk de barrière die de gracht altijd nog in zekere mate vormt.
--	--	--

20 – dijkzone (west-zijde)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Waarschijnlijk is de hoge mate van gaafheid van de beer die de gracht van Willemstad doorsnijdt te danken aan het feit dat lange tijd, wellicht nog tot op vandaag, de waterstaatkundige betekenis ervan evident is geweest. De vesting Willemstad is immers als een doorsnijding van de dijk uitgevoerd, omdat hier het dorp Ruigenhil al was aangelegd. De westbeer is nog behoorlijk gaaf.
Zeldzaamheid	4	Er zijn weinig vestingsteden in Nederland die de dijk doorsnijden. Normaliter wordt om de vesting een nieuwe dijk aangelegd, maar hier heeft men ervoor gekozen om de dijk in de vorm van een beer door de gracht te laten lopen. Dit systeem is, voor zover ons bekend, relatief zeldzaam.
Kenmerkendheid	4	Weliswaar is de dam illustratief voor de landschappelijke en waterstaatkundige ligging van Willemstad, en het deelgebied levert een ondergeschikte doch relevante bijdrage aan 'het verhaal van Willemstad'. Om die reden is er een hoge score genoteerd.
Ouderdom	4	De beer is in zijn eerste vorm al in de aanlegperiode van de vesting aangelegd, waardoor de beer hier even hoog scoort als de vesting zelf.
Ensemblewaarde	3	De bijdrage van de beer aan het ensemble van de vesting is ondergeschikt doch relevant; de beer illustreert wel de waterstaatkundige situatie en is om die reden van enig historisch belang.
Kwetsbaarheid	3	Op het moment dat de beer nog steeds waterstaatkundig functioneel is, is de kwetsbaarheid ervan matig. Zou een structuur buiten de haven de taak hebben overgenomen, dan is de kwetsbaarheid ervan groter.

21 – zone buiten de vesting	Score	Onderbouwing
Gaafheid	3	Buitendijks ontbreekt aan de buitenzijde van de gracht de contrescarp zoals die binnendijks wel is aangelegd. Wel vinden we hier een aarden wal, die waarschijnlijk

		aangepast is bij de aanleg van de jachthaven.
Zeldzaamheid	3	De zeldzaamheid van een dergelijke structuur in de huidige situatie is niet groot.
Kenmerkendheid	2	De wal maakt deel uit van de vestingwerken, maar is door de aanpassingen en de ligging achter de jachthaven weinig kenmerkend voor de vesting als geheel.
Ouderdom	2	De ouderdom is gering doordat de wal bij de aanleg van de jachthaven is aangepast.
Ensemblewaarde	3	Er is enige ensemblewaarde doordat hierdoor vanuit de jachthaven de ligging in een vestinggracht enigszins inzichtelijk is.
Kwetsbaarheid	3	De kwetsbaarheid van de wal is middelmatig. Er is ogenschijnlijk weinig reden om de wal te veranderen, tenzij de jachthaven hier zou worden uitgebreid.

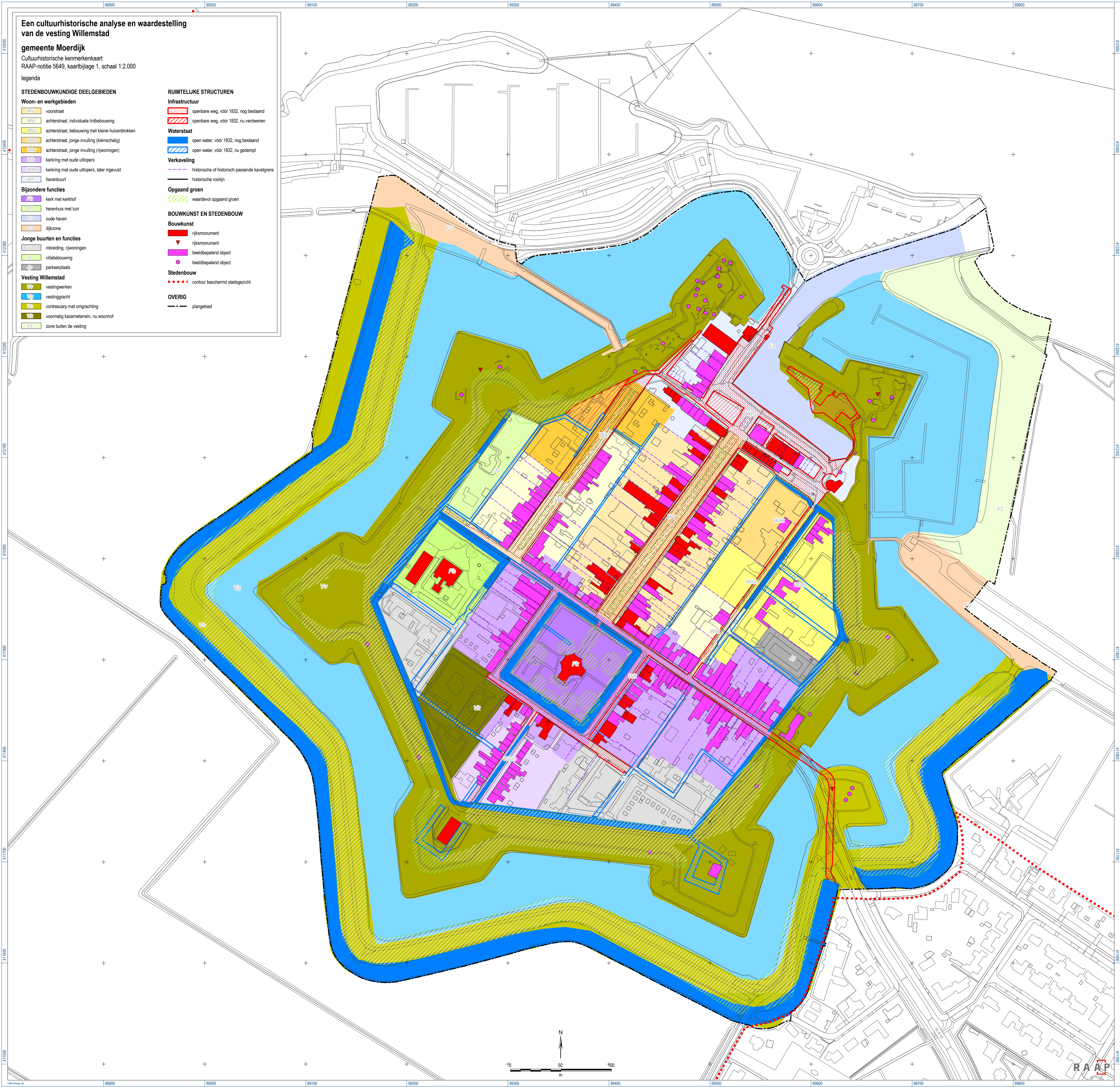
22 – dijkzone (oost-zijde)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Waarschijnlijk is de hoge mate van gaafheid van de beer die de gracht van Willemstad doorsnijdt te danken aan het feit dat lange tijd, wellicht nog tot op vandaag, de waterstaatkundige betekenis ervan evident is geweest. De vesting Willemstad is immers als een doorsnijding van de dijk uitgevoerd, omdat hier het dorp Ruigenhil al was aangelegd. De oostbeer is nog behoorlijk gaaf.
Zeldzaamheid	4	Er zijn weinig vestingsteden in Nederland die de dijk doorsnijden. Normaliter wordt om de vesting een nieuwe dijk aangelegd, maar hier heeft men ervoor gekozen om de dijk in de vorm van een beer door de gracht te laten lopen. Dit systeem is, voor zover ons bekend, relatief zeldzaam.
Kenmerkendheid	4	Weliswaar is de dam illustratief voor de landschappelijke en waterstaatkundige ligging van Willemstad, en het deelgebied levert een ondergeschikte doch relevante bijdrage aan 'het verhaal van Willemstad'. Om die reden is er een hoge score genoteerd.
Ouderdom	4	De beer is in zijn eerste vorm al in de aanlegperiode van de vesting aangelegd, waardoor de beer hier even hoog scoort als de vesting zelf.
Ensemblewaarde	3	De bijdrage van de beer aan het ensemble van de vesting is ondergeschikt doch relevant; de beer illustreert wel de waterstaatkundige situatie en is om die reden van enig historisch belang.

Kwetsbaarheid	3	Op het moment dat de beer nog steeds waterstaatkundig functioneel is, is de kwetsbaarheid ervan middelmatig. Zou een structuur buiten de haven de taak hebben overgenomen, dan is de kwetsbaarheid ervan groter.
---------------	---	--

23 – achterstraat, bebouwing met kleine huizenblokken (Achterstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	4	Er is een fraai ensemble aanwezig van vooroorlogse bebouwing en één van de weinige bewaard gebleven binnenstedelijke watergangen. De naoorlogse bebouwing voegt zich qua maat, schaal en situering t.o.v. de waterloop goed in dit beeld.
Zeldzaamheid	4	Met name door de gave watergang, die in andere straten of tussen huizenblokken grotendeels verdwenen is, is de situatie zeldzaam te noemen.
Kenmerkendheid	3	Weliswaar is de watergang uniek en is die situatie kenmerkend voor historisch Willemstad, toch is dat het geheel zoals er nu bestaat niet. Nergens anders in Willemstad is de watergang immers gecombineerd met kleine huizenrijen.
Ouderdom	3	De bebouwing is merendeels vooroorlogs, ook al is er plaatselijk wel ingrijpend verbouwd. Door de aanwezigheid van de oudere watergang is deze score echter te onderbouwen.
Ensemblewaarde	4	Het geheel is niet van eminent belang voor het ensemble van Willemstad als vestingstad of handelsnederzetting, maar wel van secundair belang voor de illustratie van de historische interne structuur van de stad, m.n. qua waterstructuur. Dat maakt dit straatje van toch relatief grote waarde voor het ensemble.
Kwetsbaarheid	4	Met name het groene karakter kan door intensiever gebruik onder druk komen staan. Dit groene karakter, alhoewel niet met zekerheid bekend of dit historisch is, benadrukt de historische structuur met watergang.

24 – achterstraat, individuele lintbebouwing (Achterstraat)	Score	Onderbouwing
Gaafheid	3	Qua stedenbouwkundige setting is de historische situatie

		nog aanwezig; aan de zuidwestzijde van de Achterstraat vinden we het enige stukje van de straat dat bestaat uit oude individuele lintbebouwing. Daarvan zijn architectonisch echter nog slechts enkele panden interessant: 5 en 9. De overige panden zijn nieuwbouw of sterk verbouwd.
Zeldzaamheid	3	Het geheel is door de mengvorm van oude en nieuwe bebouwing in een oude stedenbouwkundige structuur nog enigszins zeldzaam te noemen.
Kenmerkendheid	3	De huizenrij is in beperkte mate kenmerkend voor een achterstraat te noemen. De recente bebouwing van de supermarkt doet daaraan afbreuk.
Ouderdom	3	Het lint bestaat uit een mix van oudere vooroorlogse bebouwing en recentere ingrepen.
Ensemblewaarde	3	Het geheel is niet van eminent belang voor het ensemble van Willemstad als vestingstad of handelsnederzetting, maar wel van secundair belang vanwege het feit dat het het enige stukje van de Achterstraat is dat ook daadwerkelijk als een historische achterstraat herkenbaar is. De logistieke functie van de supermarkt draagt daar in beperkte mate aan bij.
Kwetsbaarheid	3	Door de aanwezigheid van een recent winkelbedrijf met zijn commerciële behoeften bestaat er enige kwetsbaarheid in verband met noodzakelijke ingrepen voor uitbreiding, reclame etc.

Een cultuurhistorische analyse en waardestelling
van de vesting Willemstad

gemeente Moerdijk

Cultuurhistorische waarderingskaart
RAAP-notitie 5649, kaartbijlage 2, schaal 1:2.000

legenda

WAARDERING

waarde

- zeer hoge waarde
- hoge waarde
- middelmatige waarde
- lage waarde
- zeer lage waarde

13 nummer deelgebied

